

XURŞUDBANU NATƏVAN

İŞTİRAK EDİRLƏR

Xurşidbanu Natəvan
Canişin
Knyaz Xasay
Seyid Hüseyn
Hidayət xan
Mirzə Ruhullah
Nəvvab
Mamayı
Ter Vahan
Zahir bəy
Qoca knyaz
Daşdəmir
Bəyim
Korkamançaçı
Təhmine
Şahmar
Möhnet
Fərəc bəy
Qalareisi
Mixaylov
Şahzadə
Məliküldövlə
Muradali

BİRİNCİ PƏRDƏ

BİRİNCİ ŞƏKİL

Qafqaz canişininin malikanəsi. Pərdə açılarda geniş otaqda Xurşidbanu ilə Mirzə Ruhullah sükut içində dayanıb zala baxırlar. Knyaz Xasay iti addımlarla gəlib Xurşidbanunun qarşısında dayanır.

Knyaz Xasay. Canişin cənabları indi buyurub sizi dinləyəcəklər, Banu bəyim.

Xurşidbanu. Təşəkkür edirəm, knyaz.

Knyaz Xasay. Qulluğunuzda həmişə hazırım, Banu bəyim.

Xurşidbanu. Bu mənim üçün böyük iltifətdir, knyaz.

Knyaz Xasaya. Mən sizin haqqınızda lap əfsanəyə bənzər gözəl söhbətlər eşitmişəm.

Xurşidbanu. Sən mənim haqqımda zəhərli sözlər də eşidə bilərsən, knyaz.

Knyaz Xasaya. Ola bilməz! Bütün Azərbaycan sizinlə fəxr etməlidir.

Xurşidbanu. Bu sözləri səndən eşitmək mənim üçün xoşdur, knyaz. Qarabağa qonaq gələsən, bizi şad etməyi olarsan...

Knyaz Xasaya. Böyük məmnuniyyətlə gələyəm, Banu bəyim.

Ortayaşlı, yaraşlıq bir adam olan canişin otağa daxil olur.

Canişin. Xoş gəlmisiniz, madmazel. Sizi gördüyümə çox şadam. Rica edirəm, əyləşin. (*Xurşidbanu ilə canişin əyləşirlər*) Sizin nəslinizə dərin hörmətim olduğuna əmin ola bilərsiniz, madmazel. Qaladakı çinovniklərimizdən razısınız mı? Onlar sizə lazımı qədər hörmət edirlərmi?

Xurşidbanu. Onlarla elə yaxın münasibətim olmasa da, güman edirəm ki, mənə hörmət etməyə bilməzlər, knyaz həzrətləri.

Canişin (*Banunun ölkəm cavabına bir qədər təəccüb eləyəndə, özünü o yerə qoyur*). Əlbəttə, İbrahim xanın nəvəsinə, general Mehdiqulu xanın qızına hörmət hər kəsin borcudur. Eşitdiyimə görə, siz həm də gözəl şairəsiniz. Sizin haqqınızda kapitan Mirzə Fətəli Axundov mənə danışmışdır. Mən azərbaycanlıların igidliyinə heyranam. Elə bil ki, Allah özü də onların qəhrəmanlığını gözəl Qarabağ atları ilə mükafatlandırıb. Ancaq təəssüf ki, belə cəsur xalqın yarısı sizdən ayrı düşüb.

Xurşidbanu. Bu, bizim faciəmizdir, knyaz həzrətləri. İki böyük dövlətin, qədim bir tarixi olan Azərbaycan xalqını iki yerə parçalayıb, qardaşı qardaşdan ayırmaları ədalətli iş deyildir.

Canişin. Tarixin hadisələri bəzən elə cəhəryan edir ki, ağıllı hökmdarlar belə, amansız hərəkətlərə məcbur olurlar. (*Söhbəti dəyişir*) Sizin Tiflisə təşrif buyurmağınızın səbəbi mənə məlumdur, madmazel. Mən çalışaram atanızdan qalan mülkün bir hissəsi sizə qaytarılsın.

Xurşidbanu. Knyaz həzrətləri, mən bütün mülklərimizin qaytarılmasını tələb edirəm. Mən varisiyəktayam!

Canişin (*zarafatyana*). Siz tək qızınız, o qədər mülk nəyinizə lazımdır?

Xurşidbanu (*hayəcanla*). Mən tək deyiləm, knyaz həzrətləri! Mənim yaşadığım Şuşa şəhərinin əhalisi hələ də şor su içir! Kəndlilərimizin uşaqları məktəbsiz, elmsiz, kitabsız böyüyürlər. Mən onlara heç bir kömək edə bilmirəm.

Canişin (*qısa pauzadan sonra*). Yaxşı, madmazel, mən sizin xahişinizi olduğu kimi əlahəzrət imperatora çatdıraram. Ümid edirəm ki, imperator həzrətləri İbrahim xanın nəvəsindən öz iltifatını əsirgəməz.

Xurşidbanu. Təşəkkür edirəm, knyaz həzrətləri. (*Qalxır*)

Canişin (*qalxır*). Arzu edirəm knyaginyanın təşkil etdiyi bu gecəki balda siz də vaxtınızı xoş keçirəsiniz. Zənn edirəm Knyaz Xasay sizi bala müşayiət etmək şərəfini qəbul edər.

Knyaz Xasaya. Məmnuniyyətlə.

Xurşidbanu. Diqqətinizə qarşı minnətdaram, knyaz həzrətləri. İcazənizlə biz bu gün Şuşa qalasına yola düşməliyik.

Canişin. Nə deyə bilərəm, sizə yaxşı yol. (*Əl tutuşur*)

Xurşidbanu, Knyaz Xasaya da baş əyərək, Mirzə Ruhullanın müşayiəti ilə çıxır.

Canişin (*Xurşidbanunun ardınca baxaraq*). Ağıllı qızıdır. (*Zarafatyana*) Knyaz, siz nə vaxtaca subay gəzəcəksiniz?

Knyaz Xasaya (*canişinin eyhamını başa düşərək, zarafatyana*). Görünür, tale özü qəsdən məni indiyə qədər dayandırmış, knyaz həzrətləri.

Canişin (*gülümsəyir*). Eləmi?... Xurşidbanu həqiqətən şahane xanımdır... (*Zarafatyana*) Madam ki, tale sizi indiyə qədər subay gəzməyə məcbur etmişdir, demək, indi öz bəxtinizi sınağa bilərsiniz... Əgər, Xurşidbanu ilə evlənsəydiniz, mən sizi ürəkden təbrik edərdim... Zənn edirəm ki, bu izdivac əlahəzrət imperatorun özünə də xoş gələrdi. Siz ona sadıq, onun taxt-tacına yaxın müsəlman kübarısanız... İbrahim xanın nəvəsilə sizin izdivacınız Azərbaycan xalqına da psixoloji cəhətdən müsbət təsir edər, imperator hakimiyyətinə qarşı onların hüsn-rəğbətini artırar. (*Zarafatyana*) Necə deyərler, siz bizi onlarla qohum edəsiniz.

Knyaz Xasaya. Başa düşürəm, əlahəzrət... Lakin mən namuslu adamam. Yalnız siyasətə görə evlənmək...

Canişin. Yox, knyaz, etiraf ələyin ki, bu gözəl xan qızı sizi məftun etmişdir.

K n y a z X a s a y (*zarafatyana*). Bu hələ işin bir cəhətidir, əlahəzrət...

C a n i ş i n. Mən, Xurşidbanunun indi gedərkən sizə saldıği ani baxışından hiss elədim ki, bu məhəbbət qarşılıqlı ola bilər. (*Zarafatyana*) Axı, mən də belə incə duyğuların köhnə xiridarıyam...

K n y a z X a s a y (*bir növ şadlıqla*). O məni Şuşa qalasına qonaq dəvət elədi.

C a n i ş i n. Gedin, knyaz.

K n y a z X a s a y (*yarızarafatla*). Doğrusu, əlahəzrət, nə isə, özümdə bir cəsarətsizlik hiss edirəm.

C a n i ş i n. Cəsarətsizlik? İnanmaram. Siz ki, kübar salonlarının pələngisiniz! Təkrar edirəm ki, sizin Azərbaycan xanzadəs ilə izdivacınız əlahəzrət imperatora da xoş təsir bağışlayar.

K n y a z X a s a y. Qarabağ camaatı şüadır. Qorxuram onların böyük ruhaniləri keçmiş Qarabağ hakimi İbrahim xanın varisi olan Xurşidbanunun kənardan gəlmiş bir sünnüyə erə getməsinə razılıq verməsinlər. Onlar çox mütəsib olurlar.

C a n i ş i n. Güman etmirəm Xurşidbanu kimi yüksək təhsil görmüş açıqfikirli bir qız elə xurafatlarla hesablaşsın... Mən sizin səfərinizin uğurlu olacağına əminəm...

K n y a z X a s a y (*ruhla*). İmperator həzrətlərini məmnun etmək mənim üçün şərəfdir!

İ ş ı q s ö n ü r

İKİNCİ ŞƏKİL

İşıq yanında Şuşa qalası görünür. Xurşidbanunun malikanəsi. Zahir bəy eyvandan bağçaya düşərkən qarşından gələn Nəvvabla qarşılaşır.

Z a h i r b ə y. Salam, Mirzə Nəvvab.

N ə v v a b (*istehza qarışıq zarafatla*). Salam olsun böyük şair Zahir bəy Fədaya.

Z a h i r b ə y. Mirzə, yenə bəndəyi-həqirə sataşırırsınız...

N ə v v a b (*eyni ifadə ilə*). Biz nəkarəyik ki, qubernatorun istəkli dostuna sataşaq. Nə üçün gedirsiniz, bəs, yığıncağımız olmayacaq?

Z a h i r b ə y. Xeyr. Mirzə Ruhulla xəbər verdi ki, Xurşidbanu üzr istəyir, Tiflisdən qonağı gəldiyi üçün bu gün "Məclisi-üns"ün məşğələsi viqu bulmuyacaq.

N ə v v a b. Kimdir qonağı?

Z a h i r b ə y. Tiflis canişininin yavəri dağıstanlı knyaz Xasay.

N ə v v a b. Hə... Belə de...

Z a h i r b ə y. Xurşidbanunun onunla izdivac etmək istədiyini siz də eşitmisiniz?

N ə v v a b. Eşitmişəm.

Z a h i r b ə y. Biabırçılıqdır. Məgər, bu boyda Qarabağda kişi bulunmadı ki, İbrahim xanın nəvəsi Dağıstandan gəlmiş bir ləzgiyə zövcə olmaq istəyir?

N ə v v a b. Nə olar ləzgiyə gedəndə?

Z a h i r b ə y. Necə nə olar? Bu bizim qüruru milliyyətimizi təhqir etməkdir. Axı, Xurşidbanu adi adam deyil.

N ə v v a b (*zarafatla*). Zahir bəy, düzü, mən, məsələn, şəxsən sizin hansı millətdən olduğunuzu bilmirəm. (*Bərkədən gülür. Zahir bəy təəccüblə ona baxır*) Bəy, mən ölüm, inciməyin, zarafatdı da, ələyirik. Ancaq Banu bəyim ləzgiyə getməkdə heç bir günah eləmir. Dağıstanlılar igid, mərd xalqdırlar.

Nəvvabla Zahir bəy gedirlər.

Knyaz Xasayla Xurşidbanu eyvana çıxırlar.

X u r ş i d b a n u. Mən vətənimin keçirdiyi ağır günlər haqqında düşünərkən həmişə özümdə bir gücsüzlük hiss eləyib bir olan Allahdan nicat ummuşam. Elə bil ki, o da mənim bu faciəli xalqıma cəsarətlə xidmət eləməyim üçün səni göndərmişdir! (*Həyəcanla*) Sən güclüsən! Qafqaz canişininin dostusan. Səni əlahəzrət imperatorun özü sevir! Sənin məhəbbətin mənim köməyim, dayağım olacaq! Birinci dəfə səni görəndə, səni istədiyimi hiss eləyəndə, elə bil ki, birdən-birə özümdə səbəbini dərk eləmədiyim fəvqəladə bir cəsarət, bir xoşbəxtlik duydum. Mənə elə gəldi ki, vətənim üçün dağı dağı üstünə qoya bilərdim!

K n y a z X a s a y. Sizin qara camaat haqqında bu qədər ürək yanğısı ilə danışmağınız alicənablıqdır, Banu bəyim.

X u r ş i d b a n u. Qara camaat demə, knyaz. Mənim o sözdən acığım gəlir. Uşaqlıqda qoca müəllimim Mirzə Ruhullah Azərbaycanca-

nın azadlığı uğrunda vuruşmuş oğulların qəhrəmanlığı haqqında mənə heyvətli əhvalatlar nağıl edərdi. Mən belə igidləri sonralar da görürdüm. Onların kədərli taleyi ürəyimi ağrıdırdı. Dünyaya Nizami Gəncəvi kimi, Füzuli kimi dahilər vermiş Azərbaycanın bu gün dünya mədəniyyətindən bu qədər geri qalması izzəti-nəfsimi yaralayır! Mən onu da hiss edəyəm ki, bu geriliyin səbəbi heç də mənim xalqımın istedadsızlığı və ya acizliyi olmamışdır!

Knyaz Xasay. İndi siz danışdıqca, sanki mən də o yalqın qayalar üstündə dayanıb uzaqlara baxan qara yapıncılı Dağıstan igidlərini görürəm... Düşünürəm ki, bizim xalqların taleyi nə qədər bir-birinə bənzəyir.

Xurşidbanu. Ah, Knyaz, mənim əzablar, iztirablar çəkmiş qəlbimin sənin sevginə, səmimiyyətinə o qədər ehtiyacı var ki...

Knyaz Xasay (*Xurşidbanunu sinəsinə sıxaraq*). Banu bəyim, doğrusu, mən buraya gələncən sizi bu qədər istədiyimi bilmirdim. İndi mən bütün varlığımı, bütün qəlbimlə sizinəm! Siz mənim bəxt ulduzunuz! Uşaqlıqda bir qaraçı demişdi ki, sizin bəxt ulduzunuz tilsimli bir qala üzərində parlayacaq.

Xurşidbanu (*qərribə bir vahimə ilə*). Necə? Tilsimli qala?!

Qapı döyülür.

Xurşidbanu (*knyazdan aralanaraq*). Gəl.

Daşdemir (*gəlir*). Banu bəyim, bir oğlan təkidlə sizi görmək istəyir.

Xurşidbanu. Nəkarədir?

Daşdemir. Soruşdum, demədi.

Xurşidbanu. Qoy gəlsin.

Daşdemir çıxır.

Knyaz Xasay. Mən getdim öz otağıma.

Xurşidbanu. Nə üçün, knyaz... Bir yerdə dinləyərək onu.

Knyaz Xasay. Bəlkə məxfi bir sözü var.

Knyaz keçir o biri otağa, cavan bir oğlan olan Seyid Hüseyn daxil olub təzim edir.

Xurşidbanu. Kimsiniz, ay oğlan, nə istəyirsiniz?

Seyid Hüseyn. Cənubi Azərbaycandanam, xan həzrətləri. İran ərbabının əlindən qaçıb sizə pənah gətirmişəm.

Xurşidbanu. İranda neyləyirlər sizə?

Seyid Hüseyn. Bizə zülm eləyirlər, xan həzrətləri! Bizi çarın qarına çəkirlər!

Xurşidbanu. Bu mənə məlumdur. Ancaq siz açıq da gələ bilərdiniz, niyə qaçırdınız?

Seyid Hüseyn. Sizdən gizlini yoxdur, xan həzrətləri, biz bir dəstə cavan qərara almışdıq ki, şahın zülmündən vətənimizin xilasını uğrunda fədai olaq. Biz kəndbəkənd, şəhərbəşəhər gəzib qardaş-bacılarımızı öz mətləbimizdən hali edirdik, onlar da bizimlə həmfikir olduqlarını ürək yanğısı ilə bəyan edirdilər... Ancaq bir kəndxuda bizim fəaliyyətimizi bilib, ərbaba xəbər yetirdi... Özü də öz azərbaycanlımız idi.

Xurşidbanu. Öz azərbaycanlımız?

Seyid Hüseyn. Bəli, xan həzrətləri, öz içimizdəki satqınlar olmasaydı, şah bizi əsir-yesir eləyə bilməzdi.

Xurşidbanu (*dərindən nəfəs alaraq*). İndi bizdən iltimasınız nədir?

Seyid Hüseyn. İltimasım odur ki, xan həzrətləri, mənə sığınacaq versinlər. Buradakı həmyerlilərim dedilər ki, çar məmurları mənim İrandan qaçdığımı bilsələr, qalada yaşamağıma icazə verməzlər. Məsləhət gördülər ki, sizə iltica edim.

Xurşidbanu. Kimdir burada sizin həmyerliləriniz?

Seyid Hüseyn. Biri sizin baş mehtəriniz Muradalıdır. Biz onunla xalanəvəsiyik.

Xurşidbanu. İsminiz nədir?

Seyid Hüseyn. Seyid Hüseyn, xan həzrətləri.

Xurşidbanu. Burada nə iş görə bilərsiniz?

Seyid Hüseyn. Hər nə əmr etsəniz. Deyirlər siz təzə məktəb açdırırsınız, mən müəllimlik də eləyə bilərəm.

Xurşidbanu. Fars dilində?

Seyid Hüseyn. Təhsilim fars dilində olub. Məlumunuzdur ki, İran məmləkətində bizim öz ana dilimizdə təhsil almağa ixtiyarımız yoxdur. Ancaq mən türkcəni fars-ərəb dillərindən pis bilmirəm. Şer-sənətdən də başım çıxır.

Xurşidbanu. Bəs, indi harda sakit olmusunuz?

Seyid Hüseyn. Muradalının balaca mənzilində daldalanıram, xan həzrətləri.

Xurşidbanu zəngi səsləndirir. Daşdemir daxil olur.

Xurşidbanu (*Daşdəmirə*). Mirzə Ruhullahı buraya dəvət elə.
Daşdəmir. Baş üstə. (*Çıxır*)

Xurşidbanu. Siz mənə xan həzrətləri deməyin, biz xanlıq dövrilə çoxdan vidalaşmışıq.

Seyid Hüseyn. Bilirəm, xan həzrətləri.

Xurşidbanu (*daxil olan Mirzə Ruhullah*). Mirzə, xahiş edirəm mənim adımdan qala rəisindən rica eləyəsiniz ki, bu oğlanın Şuşa şəhərində sakin olmasına icazə versin. Sonra mənim mülkündən bu oğlan üçün bir otaq ayırıb içini xalı-gəbə ilə döşəsinlər. Cənab Seyid Hüseyn! Etibar eləyib, şəhərdə açdığımız məktəbə sizi müəllim təyin edirəm. Nədən təlim keçməyinizi müdirlə həll edərsiniz. İndi isə mürəxxəssiniz.

Seyid Hüseyn. Mən sizin etibarınızı doğruldacam, Banu bəyim.

Təzim edərək Mirzə Ruhullah ilə çıxır. Qısa pauza. Xurşidbanu onların ardınca baxır. Sonra dibçəkdeki qərənfillərə yaxınlaşır. Sonra zəngi səsləndirir.
Bəyim daxil olur.

Xurşidbanu. Bəyim, sən mənim qərənfillərimə su vermisenmi?

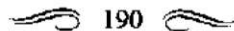
Bəyim. Bəli, Banu bəyim. Mən hər səhər onların dibinə su töküərəm.

Xurşidbanu. Tapşır, Şuşaya çəkirdiyimiz bulağın mühəndisi Əbdürrəhim Talibzadəni nəhərdən sonra mənim yanıma çağırırsınlar.

Bəyim. Baş üstə. (*Xurşidbanu knyazın olduğu otağa keçir. Bəyim yazı stolunun üstündən şairənin "Qərənfil" şerini götürüb oxuyur*)

Səni kimdir sevən bica, qərənfil?
Sənə mən aşiqi-şeyda, qərənfil!
Səni gülşən ara aşüfte gördüm,
Yəqin bildim tutub sevda, qərənfil!
Belə pejmürdə hal ilə durubsan,
Düşər güllər ara qovğa, qərənfil!
Düşər kim vəfasızdır bu gülşən,
Gedor bu tələti-ziba, qərənfil!
Üzündən pərdeyi-nazın kənar et!
Unutma aşiqi haşa, qərənfil!

İşıq sönür

ÜÇÜNCÜ ŞƏKİL

Muradalının evinin qabağında kiçik bağça. Bağçanın yanından yol keçir.
Seyid Hüseyn və Muradalı.

Muradalı. Yenə şükür ki, qaçıb canını qurtarmısan, xalaoğlu... Deyirəm, görəsən, bu Şimali Azərbaycan olmasaydı, biz cənublular İran şahının zülmündən hara qaçardıq...

Seyid Hüseyn. Sənin-mənim kimilərinin qaçıb canlarını qurtarmaqları ilə yaralar sağalarmı?! Axı, milyonlarla körpəli-qocalı ailə hara qaçsın? Neçə min il tarixi olan igid bir xalqı iki yerə parçalayıb gücdən saldılar.

Muradalı. On ildir ki, o tayda qalmış anamın, bacımın üzünə həsrətəm. Atam bizim obaya divan tutan oərbabı öldürüb, məni də götürüb bu taya qaçanda on iki yaşım var idi... Deyirlər, bizdən sonraərbabın adamları ev-əşiyimizi, bağımızı viran eləyiblər. Yazıq anam da bacımı götürüb Təbrizə qaçıb. Orada başlarına nə gəldiyindən indi də xəbərim yoxdur. Bilirəm ki, sənin də xəbərən olmaz. Səni də bir tikə vaxtından atan götürüb Tehrana fəhləliyə getmişdi.

Seyid Hüseyn. Tehrandə yazıq atam gündə on dörd saat xalı karxanasında fəhləlik eləyib məni oxudurdu. Sonra o cəhənnəm əzabına dözmədi...

Muradalı (*ah çəkir*). Eh, xalaoğlu...

Elə bu vaxt mahını eşidilir.

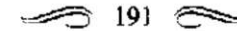
Araz axar lil ilə,
Dəstə-dəstə gül ilə.
Mən yarımı sevirəm,
Şirin-şirin dil ilə.

Muradalı. Daşdəmirdi. Yaman şən oğlandı...

Daşdəmir (*gəlir*). Salam, Muradalı! Salam, Seyid! Muradalı əmioğlu, Banu bəyim buyurdu ki, qala rəisinin yavəri zabit Mixaylov onun sevimli atı "Meymunu" minib bir neçə saat gəzmək istəyir. Deyir, əgər, zabit gəlersə, "Meymunu" yəhərleyib versin onun sərəncamına.

Muradalı. Nə olar, Mixaylov yaxşı oğlandı.

Daşdəmir. Sonra sizə qərübə bir xəbər də gətirmişəm. İran şahının qardaşı, sizin Təbriz mahalının keçmiş hakimi bu taya qaçıb,

rus padşahından sığınacaq istəyib, padşah da onun Şuşa qalasında sakin olmasına izn verib, dünən otuz iki arvadı ilə tirmə yəhərli Həmədan eşşəklərində şəhərimizə varid oldu. Özü də arvad kimi qırmızı qanavuzdan tuman geyinib, əlləri də xınalı... (*Gülür*) Gör sizin kimi oğlanlara kim zülm eləyirmiş! Biriniz onun başına bir güllə çaxmayıbsınız...

Seyid Hüseyn. Bizim taleyimizə baxın! Cənubi azərbaycanlıların cəlladı Şimali Azərbaycanda sığınacaq da tapır.

Daşdəmir. Özü də otuz iki arvadı ilə. Sizin camınız üçün, tirmə palanlı Həmədan eşşəkləri gəlib qabağımızdan keçəndə, şahzadənin arvadlarından biri rübəndini qaldırıb mənə gülümsədi... Mən də irişib, ona göz vurdum. Amma necə gözəl idi...

Muradlı. Deməli, o əclaf bizi o qədər biqeyrət hesab edir ki, gəlib burada, gözümüzün qabağında yaşamaq istəyir? Quduz it kimi öldürəcəm onu!

Daşdəmir (*əlini xəncərinin qəbzəsinə qoyaraq*). Mən də sənə yoldaş! Nə vaxt?!

Seyid Hüseyn. Yox, qardaşlar! Tək onu öldürməkdən nə çıxar? Siz bütün xalqı qırğına verərsiniz... Onsuz da, Cənubi azərbaycanlılara divan tutmaq üçün İran şahına bir bəhanə lazımdır.

Muradlı. Bəs, neyləyək? Başımıza arvad ləçəyi bağlayıb tamaşa eləyək?!

Daşdəmir. O da otuz iki gözəllə kef çəksin...

Seyid Hüseyn. Şahzadələri yetişdirən mütləqiyyəti tar-mar etmək lazımdır. Bunun üçün də gerek bütün xalq ayağa qalxsın.

Muradlı. Yox, xalağlu, səninki oldu dəryada balıq sövdası. Biz oturaq gözləyək baqqal Əbiş, "Üç badam, bir qoz" Fətiş nə vaxt ayılacaq?..

Seyid Hüseyn. Xalq yalnız baqqallardan ibarət deyil. Dünyanın yükünü çiyinlərində daşıyan zəhmətkeş insanlar var!

Daşdəmir. Tumanlı qırmızısaqqal, yeqin, harda gözəl görüb, çəkib hərəmxanasına.

Muradlı (*Daşdəmirə*). Sənin də camn qalib o əclafın arvadlarının yanında...

Daşdəmir. Mən görəni sən də görsəydin...

Rəqqasə qız Tehmine ilə kor kamançaçı bağçanın yanından keçirlər.

Muradlı (*həyəcənlə*). Daşdəmir, sənə dediyim mütrüb qız, bax, budur. Qalada təzə peyda olub... Ey gözəl qız, keçin bura.

Qız, Muradlıya baxıb gülümseyir və kor kamançaçının əlindən tutaraq bağçaya gətirir, sonra kor kamançaçı çalırız eyzən Muradlıya baxa-baxa oxuyub-oyunayır.

Təhminə.

Sənin boyun sərv kimi ucadır,
Sənin göztün şevə kimi qaradır.

Muradlı əlini qızın çənəsinə çəkmək istəyir.
Lakin rəqqasə işvə ilə gülümsəyib üzünü qaçırır.

Təhminə.

Mən çöllərdə bir ceyranam,
Heç bir kəsə ram olmaram.
Üreyim Savalandadır,
Canım da Savalandadır...

Qız oynaya-oynaya qavalı oğlanların qabağına tutur, onlar da pul atırlar.

Seyid Hüseyn. Ay qız, sən Savalan dağı haqqında mahnı oxumaqda, yoxsa, otaylısan?

Təhminə. Bəli ağa, İrandanıq.

Muradlı (*qıza yaxınlaşaraq, pıçılı ilə*). Aşiq olmuşam sənə, ay qız, gəl, bu gecə görüşək.

Təhminə (*gülümsəyərək oxuyur*).

Baxışların qılıncdan da itidir,
Gülüşlərin ürəyimi titrədir.
Aşiq olan sevdiniyə kəm baxmaz,
Düz ilqarı, düz peymanı görəkdir.

Daşdəmir. Dostum Muradlı, bu keçməli can deyil! Aferin sənə!

Bu zaman "Yol verin! Şahzadə hözrətlərinə yol verin!" deyə səslər eşidilir və bunun ardınca kəcavədə oyləşmiş şahzadə, Məliküldövlənin müşayiətilə gəlib keçərkən, qızı görüb, kəcaveni dayandırır və bir qədər tamaşadan sonra Məliküldövləni işarə ilə çağırıb qulağına nə isə deyir. Sonra Məliküldövlə də işarə ilə qızı çağırıb qulağına nə isə deyir. Qız gülümsəyərək, razılıq mənasında başını tərpədir. Kəcavə yoluna davam edir.

Muradlı. Ay qız, o tumanlı meymunun adamı sənə nə deyirdi?

T ə h m i n ə. Şahzadəni əyləndirmək üçün bizi onun sarayına dəvət edirdi.

M u r a d a l ı. Getsən, öldürərəm!

T ə h m i n ə (*çalıb-oxuyur*).

Mən çöllərdə bir ceyranam,
Heç bir kəsə ram olmaram...

Və birdən qız ağzını Muradalımın qulağına yaxınlaşdırıb nə işə deyir.

M u r a d a l ı (*bərk şadlanaraq*). Oldu!

İşiq sönmür. Gecə. Eyni bağça. Təhminə və Muradalı.
Muradalı qızı qucaqlayıb öpür.

T ə h m i n ə. Yalvarıram, oğlan, mənə toxunma.

M u r a d a l ı. Nə üçün?

T ə h m i n ə. Çünki istəyirəm səni.

M u r a d a l ı. Yoxsa, sən istəmədiyən oğlanlarla olursan?

T ə h m i n ə. Mən bakirə qızam.

M u r a d a l ı. Səfeh-səfeh danışma. Bir sən qızsan, bir də nənəm.

Qızı yenə də qucaqlayır. Təhminə onun əlindən çıxıb, kənara sıçrayır.

T ə h m i n ə. And içirəm ki, elədir. Əgər, o fikrə düşsən, bir də məni görməzsən.

M u r a d a l ı. İstəyirsən şəriətin qanunu ilə səni burda qaldığımız müddətdə siğə eləyim özümə...

T ə h m i n ə (*həyəcanla*). Mən siğəyə nifrət edirəm!

M u r a d a l ı. Onda... Onda, gəl alım səni, ol mənim arvadım. Aldatmıram, düz sözümüdü.

Təhminə "yox" mənasında başını bulayır.

M u r a d a l ı (*hövsələdən çıxaraq*). Bəs, sən deyirsən məni istəyirsən, axı!

T ə h m i n ə. Çox istəyirəm. Ancaq sabah, biri gün başıma nələr gələcəyini bilmirəm.

M u r a d a l ı. Başına nə gələcək... yenə də göbəyini əsdirə-əsdirə oynayıb, pul yığacaqsan dayna...

T ə h m i n ə (*mütəəssir halda*). Nə üçün ürəyimə toxunursan, oğlan? Sən elə bilirsen rəqqasenin pul yığmaqdan başqa ayrı dərdi ola bilməz?

M u r a d a l ı. Yaxşı, əgər, ürəyinə toxundumsa, bağışla. Mən namərd deyiləm. And içirəm namusuma ki, sənin sirrini xəncərlə də mənim ürəyimdən çıxara bilməzlər. De görüm, dərdin nədi? Axı, mən də sənin kimi otayıram... Bizim də orda evimiz, bağ-bağçamız var idi.

T ə h m i n ə (*birdən canlanaraq*). Bəs, niyə qoyub gəlmisən?

M u r a d a l ı. Bu gün səni sarayına dəvət eləyən o əclaf şahzadə kimilərinin zülmündən qaçmışıq...

T ə h m i n ə (*qəsdən*). Nə üçün əlahəzrət şahzadəni belə yamanlayırsan, oğlan?

M u r a d a l ı (*acıqlanır*). Sarsaq-sarsaq danışma, o əlahəzrət deyil, quduz canavardır! Dərisi iki qəpiyə dəyməyən o məlun yüzlərlə igid qanı tökdürüb. Yenə də deyirəm, əgər, puldan ötəri onun sarayına gətirsən, öldürərəm səni.

T ə h m i n ə. Mənə pul lazım deyil.

M u r a d a l ı (təəccüblə). Bəs, nə lazımdır?

T ə h m i n ə. Sənin sədaqətin, igidliyin!

M u r a d a l ı. Nə üçün?

T ə h m i n ə (*qəmli təbəssümlə*). Çünki sevirəm səni.

M u r a d a l ı. Yox, sənin, nə işə, bir sirtin var... Bəs, nə vaxt ürəyini mənə açacaqsan?

T ə h m i n ə (*məhəbbətlə gülümsəyir*). Nə vaxt məni, doğrudan da, istədiyinə inansam.

M u r a d a l ı. İnan mənə, Təhminə! Bir könlüdən min könülə aşiqəm sənə. Əgər, səni bu qədər istəməsəydim, namərd oğlan olsaydım, indi xəncəri dirəyərdim böyrünə, istədiyimi eləyərdim. Sən getdikcə mənim daha çox xoşuma gəlirsən.

T ə h m i n ə (*ona sarılaraq*). Ax, igid oğlan! Mən sənin səsində qeyrət, cəsarət hiss edirəm! Mən sənin sadıq kənzin olaram! Gecə-gündüz başına dolanaram.

M u r a d a l ı (*həyəcanla*). Mən də, sən nə desən ona hazırım. Sən nəcib qıza oxşayırsan.

T ə h m i n ə (*ona qısılararaq*). Ürəyim, canım oğlan, sən nə yaxşı söz dedin mənə.

Oğlanı öpür.

İşiq sönmür

DÖRDÜNCÜ ŞƏKİL

Xurşidbanunun malikanəsi. Xurşidbanu yazı stolunun qabağında dəftərcədən öz şerini oxuyur.

Əgərçi xoşdu mənə etri, həm səfası gülün,
Cəfası çoxdu, nə hasil ki, yox vəfası gülün.
Cəfayi-xarı görüb, köçdü, köçdü bağiden bülbül,
Görün kim olub bu gülşəndə aşınası gülün?
Xəzanə meyl elədi, almadı vəfa nəzərə,
Yetişdi bülbülə çox-çox qəmü cəfası gülün.
Yazılsa nöqtəbənöqtə, deyilsə hərərbəhər,
Qurtarmaz həsrə qədər halü-macarası gülün.
Cahanda zərre qəder olmaz, ey könül, xəndan,
Ki, xuni-bülbül, əgər, olmasaydı qəzası gülün.
Tutardı xuni-cigərdən olaydı gər sirab,
Günəştekin hər tərəfi, Natəvan, ziyası gülün.

Knyaz Xasay pərt gəlir.

Xurşidbanu (*şadlıqla*). Xasay, sən gələncən mən də təzə bir şer yazdım, istəyirsən oxuyum.

Knyaz Xasay. Üzr istəyirəm, Banu bəyim... Sizin şair homkarlarımız mənə şerlə kifayət qədər doyurmuşlar.

Xurşidbanu. Nə olub, Xasay?

Knyaz Xasay. İndiyə qədər sizə deyib qanınızı qaraltmaq istəmirdim. Onlar mənə nalayiq həcvlər yazırlar. Hətta, biri mənə "qab qalaylayan ləzgi" adlandırmışdır. (*İsterik bir gülüşlə*) Axı, bizim ləzgilərdən yaxşı qalayçı olur...

Cibindən bir konvert çıxarıb Xurşidbanuya verir. Xurşidbanu konverti açıb həcvi oxuyur. Əsəbi hərəkətlə cırıb tullayır.

Xurşidbanu. Bu nədir?

Knyaz Xasay. Siz biki olmayın, Banu bəyim. Qoy nə deyirlər, desinlər. Onsuz da, bilirəm ki, sizin kübarların lap ilk gündən mənə görməyə gözü yoxdur.

Xurşidbanu (*sarsılmış halda*). Mən bilirəm ki, o həcvləri yazanlar bizim həqiqi şairlərimiz deyillər. Məgər, mənim haqqımda uydurduqları bəs deyilmiş, indi də sənün üstünə düşüblər?! Guya, mən sənün qadının ola-ola, Susaya çəkirdiyim bulağın mühəndisi Əbdür-

rəhim Talıbzadəyə eşq yetirmişəm... Bulaq çökilən yerləri səyahət elədiyim zaman gecə meşədə onunla bir çadırda qalmışam... (*Ağlayır*)

Knyaz Xasay. Bilirsiniz ki, mən də o barədə sizdən heç nə soruşmadım.

Xurşidbanu. Mən o cür alçaq böhtanlar haqqında təşviş eləməyi belə mənliyimə sığışdırmadığım üçün heç özümü təmizə çıxarmağa da çalışmadım. Axı, doğrudan da, mən o gecə mühəndis Talıbzadənin işlədiyi meşədə qalmışdım.

Knyaz Xasay (*həyəcanla*). Peterburqun, Parisin salonları üzümüze açıq olduğu halda, axı, biz nə üçün bu uzaq qalamı kəsdirib oturmuşuq? Nə işimiz var bizim bu qaragürhün içində?! Siz nə qədər zəhmət, xərc çəkib, bu dağın başına şirin su çəkdirirsiniz, onlar da sizi elə mükafatlandırırlar.

Xurşidbanu (*əsəbi*). Mən bulağı onlar üçün çəkdirmirəm! Mən o bulağı qışın çovğununda yeddi-səkkiz kilometr piyada yol gedib, meşədən şirin su gətirən zəhmətkeş əhali üçün çəkdirirəm!

Daşdəmir (*gəlir*). Cənab şairlər sizin hüzurunuza müntəzirdirlər, Banu bəyim.

Xurşidbanu (*bir gümrəhliqlə*). Elə xəbislərə tutarlı sille bizim təmkinimizdir, Xasay! Bu gün "Məclisi-üns"ün məşğələsi var, bəlkə son də iştirak eləyəsən? Orda maraqlı söhbətlər olur... Təzə şerlər oxunur...

Knyaz Xasay (*soyuq*). Yox, Banu bəyim. Mən gəzib yorulmuşam. (*O biri otağa keçir. Xurşidbanu fikirli-fikirli onun ardınca baxır*)

Xurşidbanu (*Daşdəmirə*). De, buyursunlar.

Daşdəmir çıxır. Nəvvab, Mamayı, Zahir bəy, Tər Vahan, Seyid Hüseyn və Mirzo Ruhullah daxil olur. İşıq sönmüb-yanır və bu zaman şair Mamayın öz şerini oxuduğunu görürük.

Mamayı.

Bir bikəsi zərəm vətənimdə, vətənim yox,
Bir bülbülü bibalpərəm, bir çəmənim yox.
Bir yanda vətən təhlükəsi canımı almış,
Bir fohm edənim, ağlayanım, dərk edənim yox.

Zahir bəy. Abidar mənzumədir. Siz bir kəlamə baxın: "Bir bikəsi zərəm vətənimdə, vətənim yox..." Gözəl deyib şair...

N ə v v a b. Şairin nidasında həddindən ziyadə ümitsizlik var, bu əhvali-ruhiyyə bizim xalqımıza xas deyil.

S e y i d H ü s e y n. Banu bəyim, icazənizlə möhtərəm şairə bir sual vermək olar?

X u r ş i d b a n u. Əlbəttə. Ağalar, Seyid Hüseyn cənabları sənət və ədəbiyyat aləmindən baxəbər, açıqfikirli bir ziyalıdır. Mən istəyirəm ki, bizim ədəbi məclislərimizdə o da iştirak elosin.

Z a h i r b ə y. Da...a?!

S e y i d H ü s e y n. Cənab Mamayı, siz bu şerinizlə nə demək istəmisiniz?

M a m a y ı. Məgər, aydın olmurmu ki, mən millətimizin dərđini tərənnüm edirəm? Arazın o tayında İran şahlarının bizim qardaşlarımıza nə divan tutduqları görə ki, sizə daha yaxşı məlumdur, cənab Seyid Hüseyn!

S e y i d H ü s e y n. Məlumdur... yaxşı məlumdur. Fəqət millətə vuruş lazımdır, ağalar, inilti yox!

Z a h i r b ə y. Bizim əfkari-amalımız məhəbbət və şəfqət olma-
lıdır. Binaənəley cənab Seyid Hüseyn, bilmək istərdik ki, siz nə cür vuruş nəzərdə tutursunuz?

S e y i d H ü s e y n. Mən xalqı həqiqi azadlığa, birliyə qovuşduracaq mübarizədən danışırım, cənab Zahir bəy.

Z a h i r b ə y. "Həqiqi azadlıq" bir qədər mücərrəd məfhumdur, bəlkə lütfən fikrinizi izah eləyəsiniz?

N ə v v a b (zarafatyana). Cənab Zahir bəy, siz neçə ildir qubernatora dilmanlıq eləyirsiniz, doğrudanmı, "həqiqi azadlığın" nə demək olduğunu anlamırsınız?

Z a h i r b ə y. Bu olmadı... Olmadı, cənab Nəvvab! "Anlamırsınız" bir qədər qeyri-məqbul kəlamdır. Bilirsiniz ki, mən izzət-nəfsimi sevən adamam.

N ə v v a b (zarafatyana istehza ilə). Əlbəttə... Bağışlayın, bəy.

S e y i d H ü s e y n. Cənab Zahir bəy, həqiqi azadlıq odur ki, insanlar yaltaq, rəzil, casus olmağa məcbur edilməsin! Hamı, sizin buyurduğunuz kimi, izzət-nəfsinin sahibi olsun! Cənab Mamayı şerində bizim öz vətənimizdə vətənsiz olduğumuzu ürək yanğısı ilə yazır, fəqət neyləmək lazım olduğunu göstərmir!

Z a h i r b ə y. Əfv buyurun, sizcə, neyləmək lazımdır?

N ə v v a b (eyni zarafatyana ifadə ilə). Bəy, yenə deyəcəm, xətrinizə dəyəcək, məgər, siz bilmirsiniz ki, neyləmək lazımdır? Nə üçün məhz o sözü bu oğlandan eşitmək istəyirsiniz?

Z a h i r b ə y. Yox, bu olmadı, olmadı!

S e y i d H ü s e y n. Cənab Zahir bəy, ilanı birdəfəlik məhv etmək üçün dərhal başını əzmək lazımdır, indi aydındırmı? İndicə siz də bir gözələ həsr etdiyiniz qəzəlinizi oxudunuz, axı, siz qul halına salınmış gözəlin nəyini vəsf edirsiniz? Şahın ərbabları Azərbaycan qızlarının namusunu ayaqlar altına salıb tapdalayırlar! Ağalar, siz əvvəl o gözəli azad eləyin, sonra hüsnünə şer yazın. Əl çəkin bu fars-ərəb sözləri ilə dolu qəzəliçilikdən, mədhiyyəçilikdən, ağalar! Qəzəl – mədhiyyə öz dövrünü çoxdan bitirmişdir, ağalar! İrəliyə baxın!

N ə v v a b. Doğrudur.

Z a h i r b ə y (coşur). Deməli, biz görə ki Nizamidən, Füzulidən, Nəsimidən sərf-nəzər eləyək?

X u r ş i d b a n u. O parlaq ulduzların əsərlərindəki fars, ərəb tə-
birləri əsrlərlə bizim torpaqları at tapdağı eləyən yadelli qəsbkarların təsiri idi ki, indi biz özümüz də o bədnam təsirdən qurtara bilmirik.

Z a h i r b ə y (coşur). Ağalar, ərəb, fars dilləri milləti islamın iftixarı olduğu üçün, onların təsiri bizim kəlamımızı müzəyyən edir. Milləti islamın fituhatı bizi ərəb-fars münəvverlərinə yaxınlaşdırmışdır.

N ə v v a b. Zahir bəy, bağışlayın, mən deyəndə ki, siz öz millətimizi tanımırsınız, rəncidə olursunuz. İslam millət deyil, dindir!

T e r V a h a n. Rus şairi Lermontov Azərbaycan dilinə vələh olub, onu Şərqi fransız dili adlandırmışdır.

X u r ş i d b a n u. Fransızların məşhur ədəbi Aleksandr Düma bizə qonaq gələndə Azərbaycan dilinin musiqisinə heyran olduğunu söyləyirdi, fəqət hamıdan qabaq biz özümüz öz dilimizin qədir-qiyətini bilməliyik, ağalar.

T e r V a h a n. Vaqifin təmiz Azərbaycan dilində yazdığı şerləri oxuyanda insanın ruhu təzələnir. Elə bil, qayalardan qaynayıb çıxan bulaqların səsini eşidirsən...

N ə v v a b (zarafatyana). Bəh... Bəh... əcəb deyirsən, Vahan.

S e y i d H ü s e y n. Öz dilinə, öz milli varlığına sahib sənətkar bütün millətlər üçün əzizdir.

T e r V a h a n. Erməni ədibi Mirzə Yusif Nersesov Vaqifin serlərini toplayıb Tiflisdə kitab halında nəşr etmişdir.

X u r ş i d b a n u. Dil bizim milli varlığımızdır. Ağalar, nə qədər ki, Azərbaycan xalqı yaşayır, Azərbaycan dili də yaşayacaq! Mən Azərbaycan balalarının Homeri, Danteni, Şekspiri, Höteni, Puşkini öz doğma – gözəl ana dillərində oxuyacaqları günü görürəm!

İ ş i q s ö n ü r

BEŞİNCİ ŞƏKİL

Xurşidbanunun malikanəsi. Hələ səhnə qaranlıq ikən Xurşidbanunun səninə sən alqışlar eşidilir: “Sağ olsun, Banu bəyim! Şairəyə uzun ömür!” Xurşidbanu, Mirzə Ruhullah, Nəvvab, Seyid Hüseyin, Mamayı, Ter Vahan və bir neçə başqa əyanın müşayiətilə səhnəyə daxil olur.

N ə v v a b. Banu bəyim! Gur meşələrin, sert qayaların arasından çəkdirib, bu uca qalaya çıxartdığımız o bulaq gələcək nəsillərə sizdən unudulmaz yadigardır.

S ə s l ə r. Təbrik edirik!

X u r ş i d b a n u. Sağ olun, ağalar! Lakin mən əminəm ki, gələcək nəsillər elə kiçik bulaqlarla kifayətlənməyəcək!

N ə v v a b. Varını verən utanmaz, Banu bəyim. Siz əlinizdən gələni əsirgəmirsiniz.

M a m a y ı. O kiçik bulaq gecə-gündüz sizin şəninizə neğmələr oxuyacaq.

S ə s l ə r. Sağ olsun Xurşidbanu! Ömrü uzun olsun şairənin!

X u r ş i d b a n u (*Mirzə Ruhullaha*). Mirzə, tapşırın xəbər versinlər ki, bulağın açılışı münasibətilə sabah bütün şəhər əhli mənim qonağımdır. Bu axşam isə, siyahı üzrə bütün kasıblara şirniyyat, düyü və yağ paylansın.

N ə v v a b. Sağ olun, Banu bəyim. Sizi bir daha təbrik edirik. Gedək, ağalar. Şairəyə dincəlmək lazımdır. Səhərdən ayaq üstündədir.

Həm çıxır. Şairənin üzü fikirli, tutqun bir ifadə alır.

Və o, zəngi sosləndirir. Bəyim daxil olur.

X u r ş i d b a n u. Knyaz hələ gəzməkdən qayıtmayıb?

B ə y i m. Xeyr.

X u r ş i d b a n u (*dərindən nəfəs alaraq, öz-özü ilə danışmış kimi*). Knyaz darıxır...

B ə y i m. Oy, Banu bəyim, knyaz sizi o qədər istəyir... Nə üçün darıxırsın?!

X u r ş i d b a n u. Görünür, darıxmamaq üçün təkə istəmək azdır, Bəyim... Mənim həmyerlilərim onun yanında məni eyzən xar eləyirlər. Heç bir əyan onunla kəlmə kəsib danışmır, hansı onu görürsə, üzünü yana çevirir...

B ə y i m. Qoy üz çevirsinlər, məgər, sizin sevginiz onun üçün kifayət deyilməyib?

X u r ş i d b a n u. Axı, biz knyazla yiyəsiz adada deyilik! Biz cəmiyyət içində yaşayırıq! Mən xəcalət çəkirəm.

B ə y i m. Bir söz desəm, mənə acığınız tutmaz ki?

X u r ş i d b a n u. Yox! Sənə demişəm ki, ürəyinin sözünü həmişə aç, de!

B ə y i m. Cənab knyazın özü də adamlarla qaynayıb-qarıxmır.

X u r ş i d b a n u. Knyaz qərībədir! Məndən ötəri elini, vətəni atıb gəlib.

B ə y i m. Cənab knyaz da, o biri ağalar kimi, çövrələrini halal zəhmətlə qazanan adamlara yuxarıdan aşağı baxır, amma sizin kasıb adamlarla rəftarınız məni fərəhləndirir, Banu bəyim.

X u r ş i d b a n u (*asəbi halda*). Əgər, ağalar, çövrələrini halal zəhmətlə qazanan adi insanlara həqarətlə baxılırsa, qoy onlar da, həmin ağaları adam yerinə qoymasınlar!

B ə y i m. Bu mümkün deyil, Banu bəyim.

X u r ş i d b a n u. Nə üçün?

B ə y i m. Çünki... onda balaları ac qalar, yurdları viran qoyular!

Qısa pauza.

X u r ş i d b a n u (*dərindən nəfəs alaraq*). Görünür, elədir. Sən həqiqəti məndən aydın dərk edirsən, Bəyim.

B ə y i m. Elə deməyin, Banu bəyim. Sizin qarşınızda mən kiməm ki...

X u r ş i d b a n u (*asəbi halda*). Sən – insan! Allah, Peyğəmbər harada deyib ki, ağa rəiyyətdən əşrəfdir?! Heç vaxt demə “Mən

Ter Vahan. Erməni ədibi Mirzə Yusif Nersesov Vaqifin şerlərini toplayıb Tiflisdə kitab halında nəşr etmişdir.

Xurşidbanu. Dil bizim milli varlığımızdır. Ağalar, nə qədər ki, Azərbaycan xalqı yaşayır, Azərbaycan dili də yaşayacaq! Mən Azərbaycan balalarının Homeri, Danteni, Şekspiri, Höteni, Puşkini öz doğma – gözəl ana dillərində oxuyacaqları günü görürəm!

İşıq sönür

BEŞİNCİ ŞƏKİL

Xurşidbanunun malikanəsi. Hələ səhnə qaranlıq ikən Xurşidbanunun səminə şən alqışlar eşidilir: "Sağ olsun, Banu bəyim! Şairəyə uzun ömür!" Xurşidbanu, Mirzə Ruhullah, Nəvvab, Seyid Hüseyin, Mamayı, Ter Vahan və bir neçə başqa əyanın müşayiətilə səhnəyə daxil olur.

Nəvvab. Banu bəyim! Gur meşələrin, sərt qayaların arasından çəkdirib, bu uca qalaya çıxartdığınız o bulaq gələcək nəsillərə sizdən unudulmaz yadigardır.

Səslər. Təbrik edirik!

Xurşidbanu. Sağ olun, ağalar! Lakin mən əminəm ki, gələcək nəsillər elə kiçik bulaqlarla kifayətlənməyəcək!

Nəvvab. Varını verən utanmaz, Banu bəyim. Siz əlinizdən gələni əsirgəmirsiniz.

Mamayı. O kiçik bulaq gecə-gündüz sizin şəninizə nəğmələr oxuyacaq.

Səslər. Sağ olsun Xurşidbanu! Ömrü uzun olsun şairənin!

Xurşidbanu (*Mirzə Ruhullaha*). Mirzə, tapşırın xəbər versinlər ki, bulağın açılışı münasibətilə sabah bütün şəhər əhli mənim qonağımdır. Bu axşam isə, siyahı üzrə bütün kasıblara şirniyyat, düyü və yağ paylansın.

Nəvvab. Sağ olun, Banu bəyim. Sizi bir daha təbrik edirik. Gedək, ağalar. Şairəyə dincəlmək lazımdır. Səhərdən ayaq üstündür.

Həmü çıxır. Şairənin üzü fikirlə, tutqun bir ifadə alır.

Və o, zəngi səsləndirir. Bəyim daxil olur.

Xurşidbanu. Knyaz hələ gəzməkdən qayıtmayıb?

Bəyim. Xeyr.

Xurşidbanu (*dərindən nəfəs alaraq, öz-özü ilə danışmış kimi*).

Knyaz darıxır...

Bəyim. Oy, Banu bəyim, knyaz sizi o qədər istəyir... Nə üçün darıxsın?!

Xurşidbanu. Görünür, darıxmamaq üçün təkcə istəmək azdır, Bəyim... Mənim həmyerlilərim onun yanında məni eyzən xar eləyirlər. Heç bir əyan onunla kəlmə kəsb danışmır, hansı onu götürsə, üzünü yana çevirir...

Bəyim. Qoy üz çevirsinlər, məgər, sizin sevginiz onun üçün kifayət deyilmə?

Xurşidbanu. Axı, biz knyazla yiyəsiz adada deyilik! Biz cəmiyyət içində yaşayırıq! Mən xəcalət çəkirəm.

Bəyim. Bir söz desəm, mənə acığınız tutmaz ki?

Xurşidbanu. Yox! Sənə demişəm ki, ürəyinin sözünü həmişə aç, de!

Bəyim. Cənab knyazın özü də adamlarla qaynayıb-qarıxmır.

Xurşidbanu. Knyaz qərisedir! Məndən öteri elini, vətəni atıb gəlib.

Bəyim. Cənab knyaz da, o biri ağalar kimi, çörəklərini halal zəhmətlə qazanan adamlara yuxarıdan aşağı baxır, amma sizin kasıb adamlarla rəftarınız məni fərəhləndirir, Banu bəyim.

Xurşidbanu (*əsəbi halda*). Əgər, ağalar, çörəklərini halal zəhmətlə qazanan adi insanlara həqarətlə baxırlarsa, qoy onlar da, həmin ağaları adam yerinə qoymasınlar!

Bəyim. Bu mümkün deyil, Banu bəyim.

Xurşidbanu. Nə üçün?

Bəyim. Çünki... onda balaları ac qalar, yurdları viran qoyular!

Qısa pauza.

Xurşidbanu (*dərindən nəfəs alaraq*). Görünür, elədir. Sən həqiqəti məndən aydın dərk edirsən, Bəyim.

Bəyim. Elə deməyin, Banu bəyim. Sizin qarşınızda mən kiməm ki...

Xurşidbanu (*əsəbi halda*). Sən – insan! Allah, Peyğəmbər harada deyib ki, ağa rəiyyətdən əsrəfdir?! Heç vaxt demə "Mən

kiməm ki..." (Bayırda at ayaqlarının tappılıtsı eşidilir) Knyaz gəldi. Get aşpaza de stolu düzəltsin.

Bəyim təlosik gedir. Knyaz Xasay daxil olur.

X u r ş i d b a n u. Ax, Xasay, nə üçün sən bu gün bizim şənliyimizdə iştirak eləməyib, çıxıb getmişən? Bircə görsəydin ki, bulağın açılışına qala əhli necə sevinir... Elə bil ki, bayram idi...

K n y a z X a s a y (gizli dalgınlıqla). Bir özünü düşünün. Banu bəyim, arvad o cür işlər görür, camaat əl çalıb onu alqışlayır, ər işə, kənarında dayanıb gözüünü döyür...

X u r ş i d b a n u (alınaraq). Mən hər bir yaxşı işimdə səni öz yanımda hiss edirəm, knyaz. Elə bil ki, biz bir adamıq...

K n y a z X a s a y (pərt halda gülümsəyir). Biz bir-birimizi nə qədər sevsək də, ər ərdir, arvad da arvad! (Xurşidbanunun pərtliyini hiss edərək) Mən sizi başa düşürəm, Banu bəyim. Sizin xalqınızı da qiymətləndirirəm... Lakin onu da etiraf edirəm ki, elə bu, məni öz gözündən salır. Mən özüm-özümə avara-sərgərdan bir adam kimi görünürəm... İnanın ki, bunun səbəbini soruşsanız, izah eləyə bilmərəm, ancaq... elə bil ki, siz mənə məzəmmətlə baxıb soruşursunuz: "Heç öz xalqından xəbərin varmı?"

X u r ş i d b a n u (son dərəcə pərişan). Mən deməyə söz tapmıram, Xasay.

K n y a z X a s a y (Xurşidbanunu öpərək). Nə olursa-olsun, mən sizin məhəbbətinizdən başqa heç nə haqqında düşünmək istəmirəm. Əgər, mən indi qədər öz xalqımın taleyinə biganə olmuşamsa, günahkar özüməm.

Xurşidbanunun qoluna girərək o biri otağa keçirlər.
Bəyim daxil olub fikirli-fikirli onların ardınca baxır.

D a ş d ə m i r (qapıdan boylanaraq). Bəyim...

B ə y i m. Diksindim, Daşdəmir.

D a ş d ə m i r (içəri girərək). Yəne nə fikrə getmişən, Bəyimcan?

B ə y i m. Bu axır vaxtlar knyaz bir cür olub...

D a ş d ə m i r. Nə cür yəni?

B ə y i m. Gününü eyzən dağlarda, meşələrdə keçirir.

D a ş d ə m i r. Yəqin Dağıstan yadına düşüb...

B ə y i m. Evdə olanda da, ya kitab oxuyur, ya da artırmada, bağçada var-gəl edir.

D a ş d ə m i r. Tay neyləsin, xışın qulpundan yapışıb, yer şumlamayacaq, at tumarlamayacaq... Knyazdı dayna... Bəs, ağa nə cür olar?

B ə y i m. Başa düş, Daşdəmir... Onun belə hərəkəti Banu bəyimə pis təsir eləyir...

D a ş d ə m i r. Banu bəyim səhərdən axşamacan işdə-gücdə olur. Knyaz da qalır tək, bilmir neyləsin... Bizim ağaların da onunla arası yoxdur ki, knyaz onlarla qumar oynasın, şərab içib, kef çəksin. Eh, ağaların dərdi bizə qalmayıb ki, az, sən özümüzdən danış.

B ə y i m. Daşdəmir, yenə "az". Sarayda bütün qulluqçular mənə xanım deyir!

D a ş d ə m i r. Yəni, deyirson, mən də sənə xanım deyim?

B ə y i m. Əlbəttə. (Daşdəmir pısqıldayır) Niyə gülürsən, Daşdəmir?

D a ş d ə m i r. Axı, xanım, bəylərin, xanların qızlarına deyirlər.

B ə y i m. Mən xan qızının freylinasiyam. (Gizli zarafatla) Banu bəyim deyir səni elə oğlana verəcəyəm ki, lap bəy balası kimi olsun.

D a ş d ə m i r. Nə danışırsan, Bəyimcan? (Oxuyur)

Bəs mənə neyləyirsən?

Sürməni neyləyirsən?

B ə y i m (gizli zarafatla). Daşdəmir, mən bu cür xanım kimi geyinirəm, bu cür xanım kimi yaşamağa öyrənmişəm, bu cür sarayda oluram, gedib sizin qaranlıq daxmanızda neyləyəcəyəm?

D a ş d ə m i r. Qaranlıq daxma nədi, az... Dədəmin üç mərtəbə bir imarəti var ki, baxan deyir bir də baxım. Dövlətdə də bəylər ona həsəd aparır... Kişidə qızıl xurcunla. Almaz... Brilyant... Eh... danışırsan da.

B ə y i m. Bəs, niyə gəlib sarayda xidmət eləyirsən, Daşdəmir?

D a ş d ə m i r. Mən gəlməmişəm. Xurşidbanu bizim kəndə gəlib kəndlilərin yaşayışlarıyla tanış olanda məni görüb, xoşuna gəlmişəm, atamdan xahiş eləyib ki, göndərsin məni onun sarayına. Bilirsən, qaydadır da, xan saraylarında gerek qəşəng oğlanlar olsun...

B ə y i m (gülür). Bah... bah... Çək özünü, Daşdəmir...

D a ş d ə m i r. Nə var, yoxsa, məndən xoşun gəlmir?

B ə y i m. Gəlir...

D a ş d ə m i r. O nə cür "gəlir" deməkdi, az?

B ə y i m. Səndən yaman xoşum gəlir, Daşdəmir.

D a ş d ə m i r. Nə olsun? Məndən hamının xoşu gəlir, bu, sevgi oldu?

B ə y i m (*hərkdən gülərək*). Ölürəm səndən ötəri, Daşdəmir...

D a ş d ə m i r. Ələ salırsan?!

B ə y i m (*oğlanın əlindən tutaraq məhəbbətlə*). İnsafsız!

Qapı astaca döyülür. Daşdəmir gedib qapını açır.

D a ş d ə m i r. Oho, cənab Mixaylov! Buyurun, buyurun!

Mixaylov daxil olur.

M i x a y l o v. Salam.

D a ş d ə m i r. Əleykəssalam. Xoş gəlmişsiniz. Bu da (*qızı göstərir*) mənim nişanlım Bəyim xanımdı. Banu bəyimin freylinasıdır.

Mixaylov, Bəyimə tozim edir.

M i x a y l o v (*gülümsəyir*). Güzəl qızıdır. Yaraşırsınız bir-birinizə.

D a ş d ə m i r (*Bəyimə*). Eşitdin ki...

B ə y i m (*zabitdən utanır*). Yaxşı.

D a ş d ə m i r. Cənab zabit, deyirlər ki, siz də knyazsınız?

M i x a y l o v. Elədir.

D a ş d ə m i r. Amma heç oxşamırsınız?

M i x a y l o v (*gülümsəyir*). Nə üçün?

D a ş d ə m i r. Özünüzü çəkib dağın başına qoymursunuz.

M i x a y l o v. Başa düşmürəm.

B ə y i m. Demək istəyir ki, özünüz knyaz olduğunuz halda, Muradlı kimi, Daşdəmir kimi sadə oğlanlarla dostluq edirsiniz.

M i x a y l o v (*gülümsəyir*). Hə... (*Daşdəmirə*) Çünki siz yaxşı oğlanlarsınız, knyazdan heç də əskik deyilsiniz.

D a ş d ə m i r (*coşğunluqla*). Sağ olun, vallah!

Xurşidbanu daxil olur.

X u r ş i d b a n u. Xoş gördük, cənab Mixaylov.

Mixaylov ehtiramla tozim edir.

M i x a y l o v. Banu bəyim, mən sizin gözəl atlarınızı gördüm. Onların yerışı, duruşu, qaçışı insanı heyran edir.

204

X u r ş i d b a n u. O atlar da bizə, bu qalalar kimi, babalardan yadigardır, cənab zabit.

M i x a y l o v. O atları minən Azərbaycan oğullarının öz vətənlərinin azadlığı uğrunda necə igidliklə vuruşduqları mənə məlumdur.

X u r ş i d b a n u. Mən bilirəm ki, azadlıq həmişə böyük rus xalqının da müqəddəs amalı olmuşdur, cənab zabit.

M i x a y l o v. Bu sözləri sizdən eşitdiyim üçün qarşınızda baş əyirəm, Banu bəyim. (*Təzim edir*) Sizin öz xalqımız üçün necə fədakarlıqlar göstərdiyinizi bilirəm. İcazə verin, dərin hörmət əlaməti olaraq, bizim bu dünyadan çox tez gedən şairimiz Lermontovun təzə nəşr olunmuş kitabını sizə təqdim edirəm.

Kitabı Xurşidbanuya verir.

X u r ş i d b a n u. Lermontov bizim üçün də əzizdir.

M i x a y l o v. O burada olmuşdur.

X u r ş i d b a n u. Bilirəm. Lermontov dünyada ən böyük səadət olan azadlığı tərənnüm etmişdir.

M i x a y l o v. Nə etməli, mütləqiyyət üsuli-idarəsinin yetişdirdiyi qəddar, xudpəsənd tufeylilər Lermontovu çox tez məhv etdilər. Şair axırıncı sözünü demədən getdi...

X u r ş i d b a n u (*dərindən nəfəs alaraq*). Həqiqəti söyləyən şairlərin taleyi həmişə faciəli olmuşdur.

M i x a y l o v. Elədir. Siz özünüzü satqınlardan gözləyin, Banu bəyim.

X u r ş i d b a n u. Kimlərdir onlar, cənab zabit?

M i x a y l o v. Mən onların adlarını desəm, öz vəzifəmə xəyanət etmiş olaram, Banu bəyim, ancaq onlar vardır! Onlar rəzil qorxaqlar olduğu üçün açıq hərəkət etməzlər, qulaqlara pıçıldayırlar. Bu lənətə gəlmiş zamanədə xeyirxah arzular, həqiqi sənət hər addımda xəyanətlə, kobudluqla üz-üzə gəlir! Yaltaqlar, satqınlarsa töhfə təbərcehi olub yuxarı başa keçirilir!

X u r ş i d b a n u. Bu, hər dövrdə belə olmuşdur, cənab zabit, Nəsiminin dərisini soydular, doxsan yaşlı qoca Vaqifin boynunu vurdular.

M i x a y l o v. Lakin bir gün azadlıq günəşi doğacaqdır, Banu bəyim.

205

Pridyot jəlanmaya pora:

.....
Okovi tyajkiye padut,
Temnitsı ruxnut – i svoboda
vas primet radostno u vxoda
i bratya meç vam otdadut!

Mən sizin igid xalqınızın böyük gələcəyinə inanıram! Mixaylov təzim edərək çıxır.

X u r ş i d b a n u (*tək*). Mən nə günahın sahibiyəm ki, özümü müdafiə eləyim? Hansı satqından özümü gözləyim?!

Bu zaman rəqqasə Təhminənin bağçada kor kamançaçının müşayiətilə oynayıb oxuduğu pəncərədən görünür. Xurşidbanu onlara tamaşa edərək qılaq asır.

T ə h m i n ə.

Xan Eyvazı bir quruşa satdılar,
Xan Eyvazı Savalanda tutdular,
Qara gözlərin xencərlə oyduklar,
Ah, nə deyim sizə, ellər, obalar,
Ah, nə deyim sizə, igid cavanlar...

X u r ş i d b a n u (*tək*). Nə vaxta qədər bu xalq faciəli məhmlər oxuyacaq, ilahi! Nə oldu onun sevinci, bəxtiyarlığı?

İ ş i q s ö n ü r

ALTINCI ŞƏKİL

Xurşidbanunun malikanəsi. Işıq yananda knyaz Xasay daxil olur. Hiss olunur ki, nə isə, dəlidir. Əsəbi hərəkətlə zəngi götürüb səsləndirir. Daşdemir gəlir.

K n y a z X a s a y. Banu bəyim Mil düzü səyahətindən hələ qayıtmayıb?

D a ş d ə m i r. Xeyr, ağa.

K n y a z X a s a y (*dilxor halda*). Yaxşı, get.

D a ş d ə m i r. Ağa, Dağıstandan qonaqlar gəlib.

K n y a z X a s a y (*taaccüblə*). Dağıstandan?

D a ş d ə m i r. Bəli.

K n y a z X a s a y. De, buyursunlar. (*Daşdemir çıxır. Sonra qoca knyaz deyir olub. Knyaz Xasay əldə onun səbəbini soruşur. Dəyir:*

hörmətlə) Xoş gördük, əmi. Təşrif buyurduğumuzu bilsəydim, qabağınıza gələrdim.

Q o c a k n y a z. Tapşır, mənim müridlərimə yaxşı hörmət eləsinlər.

K n y a z X a s a y. Narahat olmayın, əmi, nə lazımsa, eləyəcəklər. Buyurun, əyləşin.

Q o c a k n y a z (*kresloda əyləşərək*). Yolda bizə dedilər ki, xan qızı Xurşidbanu Mil düzünə səyahətə çıxıb...

K n y a z X a s a y. Bəli, əmi, Xurşidbanu Arazdan Mil düzünə arx çəkdirmək istəyir.

Q o c a k n y a z. Oho... Bu çox maraqlıdır. (*Kinayə ilə*) Bəs, sən niyə xanımı müşayiət etməmişən?

K n y a z X a s a y. Mən getmək istəmədim, əmi.

Q o c a k n y a z (*eyni ifadə ilə*). Qorxmadınmı, bu, Xan qızının kefinə toxunsun?

K n y a z X a s a y (*tutularaq*). Siz çox qəzəblisiniz, əmi...

Q o c a k n y a z (*yaşına uymayan bir ötkəmliklə*). Bir arvadın ötəri vətəni – ata-baba yurdunu atan oğula qarşı mən nə cür olmalıyam? Mən on il səni Petroqradda bunun üçünlü oxuturdum?! Sən ordan qayıdanda dağıstanlılar Allaha dua eləyirdilər ki, onların da elmi, əqilli adamları yetişir. Onlar sənə ümid bağlayırdılar. Cəsinin idarəsində sən kimi adamları olduğuna sevinirdilər. Onlar sənə ilə fəxr edirdilər. Sən isə, qaçıb girdin sehrkar bir şey arvadının tumanına!

K n y a z X a s a y. Əmi! Xurşidbanu Allahın buyurub, Peyğəmbərin xəbər verdiyi qanunla mənim halal zövcəmdir. Rica edə bilməyən onun haqqında nalayiq kəlama yol verməyəsiz! Şiə-sünnü məsələsi avam ruhanilərin uydurmasıdır. Peyğəmbər heç bir zaman müsəlmanları bu cür iki yerə ayırmamışdır. Əgər, şieni də, sünnünü də bir olan Allah yaradıbsa, nə üçün biri yaxşı olsun, o biri pis?

Q o c a k n y a z. Bəsdür! İcazə vermərəm mənim hüzzurunda böyük olan Allahın işlərinə əl aparasan! Əgər, bir atanın beş oğlu varsa, beşi də o zaman atanın əziz-xələfi olar ki, heç biri onun göstərdiyi yoldan çıxmasın! Biri o birinin köməyi olsun! Arvad kimi əlinə, saçına həna qoyan biqeyrət İran şahı islam aləminin heç bir xeyir-şərinə qarışmır. Dara düşən, öz azadlığı üçün vuruşan heç bir müsəlman xalqının imdadına çatmır! Xarici dövlətlərin qarşısında isə, "Ağayi fərmayış" deyib ikiqat olur!

Knyaz Xasay. Ədalətlə desək, bu, İran xalqının təqsiri deyil, əmi, bütün bunların Xurşidbanuya da heç bir aidiyyəti yoxdur. İran şahı azərbaycanlıların da düşmənidir.

Qoca knyaz. Mən doxsan yaşlı qoca dörd gün at sürüb, Dağıstandan bura gəlmişəm ki, Xan qızı barədə sənənlə söz güləşdirəm? (*Qısa pauza. Dərindən nəfəs alaraq mülayim səslə*) Özün bilirsen ki, məndən sonra, bizim neçə yüz il tarixi olan o müqəddəs yurdumuzda bir başpapaqlı sən qalırsan. Sən də böyük əcdadımızın çirağını söndürüb, düşmənlərimizi sevindirmə! İgid babalarının ruhundan utan, qayıt vətəninə! (*Peşmetinin cibindən iri qızıl saatını çıxarıb baxır*) Mən gedirəm namaza. Özüm də səhərə qədər sənənlə qərarını gözləyirəm. Səhər qayıdasıyam Dağıstana.

Qalxıb ağır addımlarla çıxır. Knyaz Xasay əsəbi halda var-gəl edir.

Xurşidbanu sən əhvalla daxil olur.

Xurşidbanu. Salam, əzizim. (*Knyazı öpür*) Mil düzünü gözdüyümü eşidib, Şahsevən, Afşar camaatı tökülüb gəlmişdilər. Mənim Arazdan Mil düzünə arx çəkdirmək istədiyimi bilib o qədər sevinirdilər ki, əllərindən güclə qurtarmışam. Axı, yarı canım qalmışdı sənənlə yanında. Deyir, Dağıstandan qonaqlarımız gəlib...

Knyaz Xasay. Bəli, əmim gəlib.

Xurşidbanu. Nə yaxşı oldu, mən əmini o qədər görmək istəyirdim ki. Yəqin hələ nahar eləməyiblər. Aşpaza tapşırıq vermək lazımdır. Görəsən, əmin hansı təamları xoşlayır.

Knyaz Xasay. Zəhmət çəkməyin, Banu bəyim, əmim şie əli dəyənlə xəreylə yemir.

Xurşidbanu. O... bu nə pis oldu. Bəs, sən nə üçün bikefsən?

Knyaz Xasay. Əmim məni aparmağa gəlib.

Xurşidbanu. Yəqin qonaq dəvət edir. Axı, sən Dağıstandan çoxdan çıxmısan...

Knyaz Xasay. Yox, Banu bəyim, əmim istəyir ki, həmişəlik qayıdım Dağıstana.

Xurşidbanu (*bərk sarsılıraqla*). Həmişəlik?

Knyaz Xasay. Bəli.

Xurşidbanu (*bərk sarsılır. Ağır pauza*). Bəs sən nə düşünürsən, Xasay?

Knyaz Xasay. Mən heç bir qərara gələ bilmirəm!

Xurşidbanu. Nə qədər də olsa, siz kişilər biz qadınlardan güclüsünüz... Xahiş edirəm, neyləmək lazım olduğunu sən özün deyəsən!

Pauza.

Knyaz Xasay. Əmimin yaşı doxsanı keçib... Ondan sonra atababamızın yurdunda tək mən qalırım. Əgər, mən də oranı həmişəlik tərkləyib, xaraba qoysam, düşmənlər sevinəcək, dostlarsa mənə nankor, yaramaz bir oğul kimi lənət yağdıracaq.

Xurşidbanu (*sanki bütün cəsarətini toplayaraq*). Knyaz, mən sənənlə öz həmvətənlərinin lənətlərinə mürüz qalmağına dözmərəm!

Knyaz Xasay. Bilirəm ki, siz dünyanın ən alicənab qadınısınız! Gedək, Dağıstana, Banu bəyim. İndiyə qədər Qarabağda yaşamışıq, qoy bundan sonrakı ömrümüz də Dağıstanda keçsin.

Xurşidbanu. Yox, Xasay! Öl desən, ölərəm, amma bu faciəli vətənimə atıb getmərim. Mənim kəndilərim mənə ana kimi baxırlar. Dərdlərinə-sərmlərinə mənə açırlar. Məndən kömək umurlar.

Knyaz Xasay. Siz tez-tez gəlib onlara baş çəkərsiniz. Axı... axı... Sizin öz həyatınız da var, Banu bəyim!

Xurşidbanu heç bir cavab verməyərək, qəti addımlarla knyaz Xasaya yaxınlaşaraq boynundakı medalyonu açıb onun boynundan asaraq, yaxasını düymələyir.

Xurşidbanu. Bu medalyonun içində bizim övladlarımızın – Mehdiqulu ilə Xanbikənin şəkilləri qoyulub. Apar özünə! Allah səni həmvətənlərlənlə xoşbəxt eləsin.

Knyaz Xasay (*həyəcanla*). Ax, Banu bəyim.. (*Xurşidbanunu sinəsinə sıxır*)

Xurşidbanu (*onu bərk-bərk öpür*). İndisə get, knyaz! Bizim birlikdə keçirdiyimiz günlərin xatirələri mənim üçün o qədər əzizdir ki, bundan sonra ömrümə on ömür də calansa, yenə də onlar məni yaşatmağa kifayət edər!

Knyaz Xasay sürətlə otaqdan çıxır. Xurşidbanu bütün gücünü toplayaraq, mərdənəliklə ayaq üstə dayanıb onun ardınca baxır.

İşiq sönür

YEDDİNCİ ŞƏKİL

Xurşidbanunun malikanəsi. Bəyim, Xurşidbanunun qərənfillərinə su tökülür.
Daşdemir qapını aralayıb başını içəri uzadaraq, ona xitabən, şən ədə ilə oxuyur.

D a ş d ə m i r (*oxuyur*). Araz axır lül ilə,
Dəstə-dəstə gül ilə,
Mən yarımı sevirəm
Şirin-şirin dil ilə.

B ə y i m. Kəfim yoxdur, Daşdemir.

D a ş d ə m i r. Nə üçün?

B ə y i m. Banu bəyimin əhvalı ürəyimi qana döndərir.

D a ş d ə m i r. Niyə, nə olub Banu bəyimə?

B ə y i m. Knyaz Xasayı yaddan çıxara bilmir.

D a ş d ə m i r. Nə deyir ki?

B ə y i m. Heç nə demir... Amma hiss eləyirəm ki, ürəyi yenə də onun yanındadır. Nə eləyirsə, könlü açılır.

D a ş d ə m i r. Nahaq yerə. Dənən, xanım, o ki, sən kimi canı qoyub getdi, sən də heç onun adını tutma.

B ə y i m. Bəyüm deməkdir? Özü hamının başına ağıl qoyur...
Amma...

Möhnet və Şahmar gəlirlər.

M ö h n ə t. Salaməleyküm!

Ş a h m a r. Hər vaxtınız xeyir.

M ö h n ə t. Xan qızını görmək olar?

B ə y i m. Nahara əyləşiblər.

Ş a h m a r. Nə olar, gözlərik. (*Birdən Daşdemiri tanıyaraq*) Bıy, ə, qağa, sən naxırçı Gülməlinin oğlu deyilsən? Tu... tu... Bədnəzərdən uzaq, nə yaxşı oğlan olmusan, ə? Gümüş xəncərə bax, gümüş vəznəli çuxaya bax... Barı, Gülməli kişiye qəndən-çaydan alıb göndərirsənmi, ə?

D a ş d ə m i r (*dilxor halda*). Mən niyə göndərirəm?

B ə y i m. Atasının puluna nə gəlib?

Ş a h m a r (*təəccüblə*). Yox a... Bəlkə kişi qızıl-zad tapıb, ə?

D a ş d ə m i r. Mən, sən deyən Gülməlinin oğlu deyiləm. Mənim atama pullu Gülməli deyirlər.

Ş a h m a r. Məni dolama, ə. Bizim Şahsevəndə sənə dənən naxırçı Gülməlidən savayı Gülməli var? (*Gülür*) Hi... hi... Ə, qodux, gözümüzün qabağında böyüməmişən? O daxmanızın üstü çürüyüb tökülür... Gör düzəldib fağır Gülməliyə beş-on manat göndərə bilərsənmi, heç olmazsa, daxmanızın üstünü düzəltsin, yağış başlarına tökülməsin.

B ə y i m. A... Daxma nədi... Bu nə danışır, Daşdemir?

D a ş d ə m i r (*Şahmara*). Dədəmin üçmərtəbə evinə nə gəlib...

Ş a h m a r. Necə üçmərtəbə ev? Bəlkə sənə qara basır, qağa?

Bəyim təəccüb və məzəmmətlə Daşdemirə baxır.

M ö h n ə t. Ay Şahmar, bir dayan görək dayna.

B ə y i m (*pıçıltı ilə Daşdemirə*). Çox sağ ol!

Bəyim pərt halda tələsik gedir.

M ö h n ə t (*Daşdemirə*). Qağa, yeri gör Xan qızı nahardan qalxıbsa, xəbər ver ki, Möhnətlə Şahmar gəlib, sənə görmək istəyirlər.

D a ş d ə m i r (*açıqlı*). Siz də gəlməyə vaxt tapmışınız. Dedim ki, Banu bəyim nahara əyləşib... Heç qəbul vaxtıdır...

Ş a h m a r. Sənə işin yoxdu, qağa, yeri xəbər ver. (*Daşdemir hirsli halda gedir*) Üçmərtəbə ev ha... Sən ölmüyəsen, dünya xarab olub. Ə, bu naxırçı Gülməlinin oğlu niyə əslini danır? Səfehəleyib nədi?

M ö h n ə t. Ə, arif ol, dayna. Yəqin o göyçək qıza gop eləyib ki, bağ belə, bostan belə... Sən də durub kişinin oğlunun yalanını çıxarırsan...

Ş a h m a r (*gülür*). Sən ölmüyəsen, yəqin heylədi... Dəsgahın olsun Gülməli, bu da kişinin axır əməli...

Xurşidbanu gəlir.

X u r ş i d b a n u. Xoş gördük sizi.

M ö h n ə t. Həmişə xoş günün olsun, Banu bəyim.

X u r ş i d b a n u. Nə əcəb gəlmisiniz?

M ö h n ə t. Banu bəyim, sən bir etək pul töküüb Şuşa əhlinin canını o şor sudan qurtardın...

Ş a h m a r. Üstümüzdən əskik olmayasan, Banu bəyim.

M ö h n ə t. Biz ilan mələyən Haramudan gəlirik. Arazın iki

zəbanə çəkib yanır. Şahsevən, Afşar, Ağcabədi, Qarabulaq camaatı su dərindən o torpaqları əkib-becərə bilmir. Sən xeyir işlər anasısən, Banu bəyim. Bəlkə Arazdan da Mil düzünə bir arx çəkdirəsən, bizim əlimizi çörəyə çatdırasan. Dana-dunamızın dalınca arana-dağa ayaq döyməkdən canımız qurtarar.

Ş a h m a r. Qapı-bacamızda dirrikdən-zaddan əkib dolanarıq.

M ö h n ə t. Oturaq olub, ev-eşik tikərik...

Ş a h m a r. Bağ-bağat salarıq.

M ö h n ə t. Əl çəkərik o qaraçı yaşayışından, yorulmuşuq!

Ş a h m a r. Sən heylə bir iş başlasan, biz də əlimizdən gələn köməyi elərik, Banu bəyim. Biz sənə bir sözünlə dağı dağ üstünə qoyarıq!

X u r ş i d b a n u. Mən o barədə fikirləşirəm. İnşallah, tezliklə işə başlarıq.

M ö h n ə t. Ömrünü uzun olsun.

Ş a h m a r. Gedib gözləyəcəyik, Banu bəyim.

M ö h n ə t. Salamət olun, Banu bəyim.

Ş a h m a r. Salamət olun.

X u r ş i d b a n u. Xoş gəldiniz.

Möhətlə Şahmar gedirler. Xurşidbanu stulda əyləşib nə işə yazır.
Bəyim əlində məktub gəlir.

B ə y i m (*Xurşidbanuya məktubu təqdim edərək*). Firəng yazıçısı Aleksandr Dümadandır.

X u r ş i d b a n u (*məktubu nəzərdən keçirərək*). Yəqin Düma elə bilir ki, biz Knyaz Xasayla bir yerdəyik. O bizə qonaq gələndə knyazla təzə evlənmişdik, həyatımızın gözəl çağları idi... O zaman heç bilməzdim ki, ömrümün xoşbəxt günləri bu qədər qısa olacaq. (*Bəyim özünü saxlaya bilməyərək ağlayır*) Ağlamaq nə üçün?

B ə y i m. Siz elə dediniz, ürəyim davam götürmədi.

X u r ş i d b a n u. Görürsən ki, mən davam götürürəm... Bu qəmli dünyada məhəbbətlə kədərlə əkiz yaranmışdır, Bəyim.

B ə y i m (*gözünün yaşını silərək üsyanla*). Yaddan çıxardım onu, Banu bəyim! O necə sizi qoyub gedə bildi?!

X u r ş i d b a n u. Onu vətəni, ata yurdu çağırırdı, mənə də vətənimin dərdi saxlayırdı... Bizim ikimizin də taleyimiz bir idi.

M i r z ə R u h u l l a h. Banu bəyim, İran şahzadəsi sənə nəzakət görüşünə gəlib.

X u r ş i d b a n u. Yoxsa, elə bilir ki, onun cənubi azərbaycanlılara tutduğu divan yadımızdan çıxıb? Deyin, mən onu qəbul etmək istəmiyəm!

M i r z ə R u h u l l a h. Qəbul etmək lazımdır, Banu bəyim. Bu, dövlətlər arasında qaydadır.

X u r ş i d b a n u. Getsin canişinin hüzuruna. Biz ki, dövlət deyilik, Mirzə.

M i r z ə R u h u l l a h. Sən İbrahim xanın nəvəsisən! Sən məşhur Azərbaycan şairəsisən! Sən onu qəbul elə, qoy görsün ki, şahlar Azərbaycan xalqını iki yere parçalayıb, zorla bir-birindən ayrı salsalar da, onun milli ləyaqəti yaşayır!

X u r ş i d b a n u. Yaxşı, mirzə, qoy gəlsin.

Mirzə Ruhullah çıxır. Şahzadə, Mirzə Ruhullahın müşayiətilə daxil olur.

Ş a h z a d ə. İbrahim xanın nəvəsi, Mehdiqulu xanın qızı, Qarabağın gözəl şairəsi Xurşidbanu bəyimə öz dərin hörmətimi bəyan etməklə bəxtiyaram.

X u r ş i d b a n u. Təşəkkür edirəm, əlahəzrət. Ancaq biz qadınlar bir qədər şöhrətpərəst oluruq. Əlahəzrətin nəzərinə çatdırmaq istərdim ki, mən yalnız Qarabağın deyil, bütün Azərbaycanın – həm Şimali, həm də Cənubi Azərbaycanın şairəsiyəm! Özüm də bununla fəxr edirəm!

Ş a h z a d ə. Mən buna çox şadam, Xurşidbanu bəyim. Böyük İran səltənəti şəri-sənəti qiymətləndirməyi bacarır. Xüsusən də şer kəlamı bu qədər nəfis xanımın qəlbindən zahir ola...

X u r ş i d b a n u. Görünür, əlahəzrətin özü də şəri çox sevir.

Ş a h z a d ə. Bəli, Xurşidbanu bəyim, Firdovsinin, Hafizin, Sədinin kəlamı ilə dil açan şer şəri-sənəti sevməyə bilməz.

X u r ş i d b a n u. Dünyada qərribə təzadlar olur, əlahəzrət, şer-sənət nəcib hissələrin, nəcib fikirlərin tərcümanı olduğu halda, bəzən qəddar hökmdarlar da onu sevirlər.

Ş a h z a d ə (*Xurşidbanunun eyhamını başa düşərək*). Ona görə ki, Xurşidbanu bəyim, insan anadan qəddar doğulmur. Əgər, məsum bir uşaq böyüyüb ağıllı bir hökmdar olursa, özündən asılı olmayaraq, səltənətin mənafeyi onu qəddarlığa vadar eləyəcək! Belə olmasaydı,

İran şahları neçə min il taxt-səltənətdə oyləşə bilməzdi. Hətta, böyük Nuşirəvan Adil belə zəncirlərin ucunu ancaq qılınc gücünə əlində saxlayıb.

X u r ş i d b a n u (*əsəbilyini güclə saxlayaraq*). Ona görə də, həmin Nuşirəvan Adil qardaşlıq, bərabərlik təbliğ eləyən Məzdəki boğazından asdırdı.

Ş a h z a d ə (*Xurşidbanunun sözünün üstündən keçərək*). İran şahları həmişə şerin, sənətin himayədarı olmuşlar. Firdovsilər, Sədilər, Hafızlar o böyük qayğı və məhəbbətdən ruh almışlar.

X u r ş i d b a n u. Məncə, o ulduzlar qədim İran mədəniyyətindən işıq almışlar. Mədəniyyəti isə xalq yaradır.

Ş a h z a d ə. İran mədəniyyətini belə qiymətləndirməyinizə xeyli şadam, Xurşidbanu bəyim. Ancaq sizin lütfən xalq adlandırdığımız qaragüruhun əksəriyyəti günahkarlardan, canilərdən ibarətdir ki, möhkəm hökmdar olmasa, onların öhdəsindən gəlmək olmaz!

X u r ş i d b a n u (*artıq əsəbilyini saxlaya bilməyərək*). Güman edirəm ki, əlahəzrət xalq haqqında bu qədər sərt mülahizədə olmasaydı, cənubi azərbaycanlılarla, bəlkə də, başqa cür rəftar edərdi...

Ş a h z a d ə. Etiraf edirəm ki, biz azərbaycanlıların zəkasını, cəsurluğunu lazımi qədər qiymətləndirməmişik... Axı, İranın şah İsmayıl kimi, Nadir şah kimi qəvi hökmdarları azərbaycanlı olmuşdur. Mən hələ Qacarları demirəm.

X u r ş i d b a n u. Biz öz tariximizi yaxşı bilirik, əlahəzrət. (*Saatına baxır, bununla da görüşün qurtardığını hiss etdirir*)

Ş a h z a d ə. Bizim bu görüşümüz cənabımıza qarşı məndə böyük hörmət və heyranlıq hissi doğurdu. (*Qalxır*) Xudahafiz, xanım.

Şahzadə çıxır.

X u r ş i d b a n u (*artıq qəzəbini saxlaya bilməyərək qışqırır*). Cəllad! İkiüzlü qaniçən!

M i r z ə R u h u l l a h. Əsəbiləşməyin, Banu bəyim. Bizim taleyimiz səbir-mətanət istəyir, mənzil uzaq, yol çətindir.

X u r ş i d b a n u. Ax, Mirzə, elə bil ki, məni dəmir mənəgənə arasına qoyub sıxırlar. Bəzən mənə elə gəlir ki, biz heç bir zaman bu mənəgənədən xilas ola bilməyəcəyik.

M i r z ə R u h u l l a h. Xilas ola biləcəyik! Tarix çox mənəgənləri, zəncirləri qırıq-qırıq eləyib!

X u r ş i d b a n u (*coşğunluqla*). Nə vaxt yetişəcək o tarix?!

M i r z ə R u h u l l a h. Azərbaycan oğullarının zəkası, cəsurluğu yaşayır! Tarix bir-iki nəslin ömründən ibarət deyil, Banu bəyim. O böyük azadlığı biz görməsək də, damarlarında bizim qanımız axan gələcək nəsillər görəcək! İndi bizim bu vətən torpağında üst-üstə qoyduğumuz hər kərpic düşməyə bir güllədi! (*Çıxır*)

Qısa pauza. Daşdəmir gəlir.

D a ş d ə m i r. Seyid Hüseyn hüzurunuza gəlmək istəyir.

X u r ş i d b a n u. Seyid Hüseyn yox, "cənab Seyid Hüseyn!"

D a ş d ə m i r. Bağışlayın, Banu bəyim, cənab sözü yadımdan çıxdı.

X u r ş i d b a n u. Bundan sonra yadımdan çıxmasın. Qoy buyursun.

Daşdəmir çıxır. Seyid Hüseyn daxil olub təzim edir.

X u r ş i d b a n u. Əyləşin, cənab Seyid Hüseyn.

S e y i d H ü s e y n (*əyləşməyərək*). Banu bəyim, sizin tapşırığımız mövcubincə beş nəfər Rusiyaya, beş nəfər də Parisə təhsilə göndərmək üçün istedadlı gənclər intixab etdik.

X u r ş i d b a n u. Özləri necə baxırlar bu işə?

S e y i d H ü s e y n. Çox sevinirlər, Banu bəyim.

X u r ş i d b a n u. Bəs valideynləri?

S e y i d H ü s e y n. Bəziləri əvvəl razı olmaq istəmirdilər, deyirdilər oxutmağa gücümüz çatmaz, fəqət mən onları başa saldım ki, cavanlar onların yox, sizin xərçinizlə təhsil alacaqlar! Ondan sonra məmnuniyyətlə razılıq verdilər.

Hidayət xan daxil olur.

H i d a y ə t x a n (Seyid Hüseynə əhəmiyyət verməyərək). Salam, əmizadə.

X u r ş i d b a n u. Xoş gəlmisən, Hidayət.

H i d a y ə t x a n. Bizim Arazqırağı kəndlərimizdəki darğamız bu gün xəbər gətirib ki, guya, sən Arazdan Mil düzünə arx çəkdirmək istəyirsən. Özü də bu arx bizim torpaqlardan keçəsidir...

X u r ş i d b a n u. Bəli, elədir.

H i d a y ə t x a n. Məqsədin nədir?

X u r ş i d b a n u. Məqsədim odur ki, min illərdən bəri əkilməyən torpaqlar camaata xeyir versin.

H i d a y ət x a n. Aha... Demək, sən arxı camaat üçün çəkdirmək istəyirsən.

X u r ʃ i d b a n u. Əlbəttə. Mən böyük el arxı çəkdirirəm.

H i d a y ət x a n. Məgər, sən bilmirsənmi ki, bizim o yerlərdəki rəiyyətlərimizin hamısı köçəridir. Qışlaqda cəmi iki-üç ay olurlar. Qoyun-quzularını bir ay burada otarırlar, bir ay orada... Demək onlara sən düşünən arx lazım deyil.

X u r ʃ i d b a n u. Su olarsa, onlar da yavaş-yavaş köçerilikdən əl çəkib, oturaq həyata keçərlər. Özlərinə ev-eşik tikib, uşaqlarını oxudurlar, qaraçı günündə yaşamazlar!

H i d a y ət x a n. Əgər, onlar oturaq həyata keçmək istəmirlərsə?

S e y i d H ü s e y n. Bağışlayın, xan, oturaq həyata keçmək istəməyən o adamlardır ki, hər birinin dörd-beş min qoyunu var. Yüzlərlə atı-dəvəsi var. Kasıb tərəkəmələr üçünsə köçəri həyat əzabdır. Köçəri həyat bizim tərəkəmələri müasir mədəniyyətdən, elmdən neçə əsr geri qoymuşdur. Xaricilər bizim köçəriləri tuzem adlandırırlar.

H i d a y ət x a n (*kəskin istehza ilə Xurşidbanuya*). Əmizadə, yoxsa, bu fikri də sənə başına bu təzə vəzirin salmışdır?

X u r ʃ i d b a n u. Bu nə sözdür, Hidayət?

S e y i d H ü s e y n. Xan, mən vəzir deyiləm. Və heç bir zaman da vəzir olmaq fikrinə düşməmişəm. İnsanların qaraçı həyatından əl çəkib elmə, mədəniyyətə sahib olması tarixin tələbidir!

H i d a y ət x a n. Elə isə, qoy tarix özünü o zamanı gətirib yetişdirdsin, daha sənə kimiləri ortalığa düşüb, vaxtsız xoruz kimi banlamasın!

X u r ʃ i d b a n u. Hidayət, mən ixtiyar vermirəm ki, sən bizim müəllimlə bu cür rəftar eləyəsən!

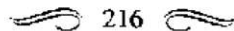
S e y i d H ü s e y n. Mən sizi başa düşürəm, xan. Qoyunçuluqla məşğul olan köçerilərdən aldığınız vergilər, xaricə satdığınız yundan gələn mənfəət sizi belə danışmağa vadar edir!

H i d a y ət x a n (*əlini xəncərinin qəbzəsinə qoyub qışqırır*). Sənə dedim ki, burnunu soxma!

X u r ʃ i d b a n u (*qəzəblə*). Hidayət!

H i d a y ət x a n. Xəbərdarlıq eləyirəm səni, Banu bəyim, mən qoymayacağam o arx bizim torpaqlardan keçsin! Eşitdinmi, qoymayacağam!

Hidayət xan hirsli halda çıxır.

S e y i d H ü s e y n. Siz məyus olmayın, Banu bəyim.

X u r ʃ i d b a n u (*əsəbi coşğunluqla*). Məyus olmaq? Yox! Mən öz taleyimə qalib gəlmək istəyirəm! (*Eyni əsəbiliklə zəngi səsləndirir. Daşdəmir gəlir*) Mən Muradalını çağırırdım.

D a ʃ d ə m i r. Muradalı hüsurunuza müntəzirdir.

X u r ʃ i d b a n u. Qoy gəlsin. Özün də bu saat mühəndis Əbdürəhim Talibzadənin yanına gedib deyərsən ki, mən arxın layihəsini gözləyirəm, tələssin!

D a ʃ d ə m i r. Baş üstə. (*Çıxır*)

S e y i d H ü s e y n. Mühəndis mənə dedi ki, layihə hazırdır.

Muradalı daxil olub təzim edir.

X u r ʃ i d b a n u (*eyni əsəbi əhvalla ona xitabən*). İki aydan sonra Parisdə ən qaçağan atların yarışı keçiriləcək. Bizim Qarabağ atlarımız da o yarışda iştirakını arzu edirlər.

M u r a d a l ı. Biz hazır, Banu bəyim.

X u r ʃ i d b a n u. Yaxşı hazırlaşın! Gərək bizim atlarımız o yarışda birinci çıxsınlar. Eşidirsənmi, birinci! Qoy görsünlər Azərbaycanın yaxşı kişiləri yaxşı atları mərd oğullara tapşırıb gediblər!

İ ş i q s ö n ü r

SƏKKİZİNCİ ŞƏKİL

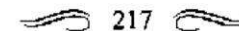
Xurşidbanunun malikanəsi. Haradasa xanəndə, Xurşidbanunun şerini tarın müşayiətilə oxuyur. Xurşidbanu pəncərə qarşısında dayanıb kədərlə içində qulaq asır.

Tükəndi tab-təvan, ey xudayi-ləmyəzəli,
Ya tez canımı al, ya yetir vücala məni.
Nə vaxtədək qəmi-hicrində ahu-zar çəkdim?
Tərəhhüm eyle, gətir sən də bir xəyalə məni.

Birdən Xurşidbanu əllərilə üzünü qapayıb kresloya oturur.

Mirzə Ruhullah daxil olur. Dayanıb Xurşidbanuya baxır.

M i r z ə R u h u l l a h (*asta səslə*). Banu bəyim. (*Xurşidbanu cavab vermir. Ona yaxınlaşaraq, əlini usdufca çiyinə qoyur*) Nə olub, qızım?

Xurşidbanu (*əlini üzündən çəkərək*). Heç nə. Uşaqlıqda siz həmişə mənə deyərdiniz ki, insan xoşbəxtlik üçün yarannmışdır. Mən isə, xoşbəxt olmadım. Ancaq mənə düşündürən bu deyil, Mirzə, uşaqlarımın taleyidir! Qorxuram, Mirzə... Qorxuram ki, onların da taleyi mənimki kimi ola...

Mirzə Ruhullah. Sənin öz taleyindən şikayət etməyə haqqın da yoxdur, Banu bəyim. Böyük yaradan həqiqi insan üçün lazım olan necibliklərin heç birini səndən əsirgəməmişdir! Sən xoşbəxtsən, qızım! Əgər, xoşbəxt olmasaydım, xalq səni bu qədər sevməzdi, sənin cavan qəlbin də ona bu qədər bağlanmazdı! Sən bizim igid qızımızsan! Qalx ayağa! İran şahzadəsinin vəziri Məliküldövlə səni təklikdə görmək istəyir.

Xurşidbanu (*ayağa qalxaraq*). Təklikdə?

Mirzə Ruhullah. Bəli, deyir, Banu bəyim həzrətlərinə vacib məxfi söz deməliyəm.

Xurşidbanu. Mənə nə məxfi sözü ola bilər onun?

Mirzə Ruhullah. Mənə də çox maraqlı görünür, Banu bəyim. Eybi yoxdur, qəbul elə, görək nə ərz eləyir...

Xurşidbanu. Yaxşı, Mirzə, qoyun gəlsin. (*Mirzə Ruhullah çıxır. Məliküldövlə daxil olub təzim edir*) Buyurun, əyləşin.

Məliküldövlə (*səndə əyləşərək*). İltifatınıza qarşı müteşəkkirəm, Banu bəyim həzrətləri. Bu səhər, sizin təzə saldırdığımız bağda əlahəzrət vəliəhdlə seyrə çıxmışdıq. Oradakı dilrübü güllər, çiçəklər mənə Təbrizdəki baxçamızı xatırlatdı.

Xurşidbanu. Məgər, siz Təbrizdəsiniz?

Məliküldövlə. Bəli, mən azərbaycanlıyam. Əsl adımda Mirzə Kərimdir.

Xurşidbanu. Aydındır... Mənə nə qulluğunuz vardı, cənab Məliküldövlə!

Məliküldövlə. Banu bəyim həzrətləri! Siz ağıllı bir qadın olduğunuz üçün mən heç bir müqəddiməyə şüru etmədən birbaşa mətləbə keçirəm.

Xurşidbanu. Buyurun!

Məliküldövlə. İran taxtının vəliəhdi şahzadə həzrətləri sizinlə izdivac təmənnasındadır.

Xurşidbanu. Məgər, otuz iki hərəm şahzadə həzrətlərinə kifayət deyil?

Məliküldövlə. Vəliəhd həzrətləri sizi, necə ki, fəvqəladə ağıl sahibi bir xanım kimi taxt-taca varislik ixtiyarilə baş hərəm eləmək fikrindədir.

Xurşidbanu. O... nə böyük iltifat.

Məliküldövlə. Bəli... Bəli! Mən sizi əmin eləyə bilərəm ki, bu vəliəhdin ürək sözüdür. O sizin əqlinizə, gördüyünüz işlərə, nəfis gözəlliyinizə heyran olmuşdur.

Xurşidbanu. Cənab Məliküldövlə, siz necə ki, bizim azərbaycanlımız, soruşuram: bəs, belə bir izdivaca siz özünüz necə baxardınız?

Məliküldövlə. Banu bəyim, əlbəttə ki, neçə minillik tarixə malik İran səltənətilə qohum olmaq biz azərbaycanlılar üçün xoşbəxtlik olar. Sizin babanız İbrahim xan ağıllı bir dövlət xadimi olduğu üçün hələ o vaxt bunu düşünüb qızı Ağabəyim ağamı Fətəli şahə ərə vermişdi. Ağabəyim ağa da dərin zəka sahibi olduğu üçün şah onu baş hərəm, yəni Şahbanu təyin etmişdi. Mühüm dövlət məsələlərini onunla məsləhətləşirdi.

Xurşidbanu. İbrahim xan İran şahının etibarını qazanmaq üçün gözəl qızı Ağabəyim ağamı ona, bir növ, girov vermişdi. Bu xan babamın bağışlanılmaz günahı idi.

Məliküldövlə. Banu bəyim, dini islam Yer üzündəki bütün müsəlmanların birliyini buyurur. Bilirsiniz ki, məmləkəti Azərbaycan iki böyük dövlətdən birinə iltica etməlidir. Belə bir dövlət isə, əlbəttə ki, dini dinimizdən olan böyük İran səltənətidir.

Xurşidbanu. Əgər, İran şahları öz dini qardaşlarının qədrini bilirdilərsə, nə üçün qoşun çəkib, Azərbaycan əhalisinin əlsiz-ayaqsızlarını qılıncdan keçirirdilər? Nə üçün sizin vəli nemətiniz vəliəhd Cənubi Azərbaycana divan tuturdu? Nə üçün İran şahları Cənubi azərbaycanlıların dilini, milli hüququnu əlindən alıb, onları öz içlərində əritmək istəyirlər?!

Məliküldövlə. Banu bəyim! Sizi inandırırım ki, İran hökmdarlarının bizi farslaşdırmaq siyasəti biz azərbaycanlıların xoşbəxtliyidir!

Xurşidbanu. Xoşbəxtliyidir?

Məliküldövlə. Şübhəsiz, o zaman biz də farslarla bir hüquqda olarıq, dövlət işlərində onlarla bərabər iştirak edərik! Bəli!

X u r ş i d b a n u. Ona görə də, siz əsli-nəcabətinizi danıb, Məliküldövlə olmusunuz?

M ə l i k ü l d ö v l ə. Banu bəyim həzrətləri...

X u r ş i d b a n u (*son dərəcə qəzəbli*). Tutmayın mənim adımlı! Rədd olun, nöker! Qab dibi yalayan nöker, rədd olun!

M ə l i k ü l d ö v l ə (*öz-özünə*). Bu nədi, baba! (*Cəld çıxır*)

Mirzə Ruhullah daxil olur.

M i r z ə R u h u l l a h. Nə olub, Banu bəyim?

X u r ş i d b a n u. Yerlər-göylər bu rəzalətə necə dözür? Adı azərbaycanlı olan bu rəzil, minlərlə azərbaycanlının qatili üçün mənə elçi gəlir... Farslaşmağı Azərbaycan üçün xoşbəxtlik adlandırır?! Doğrudanmı, yadelli qəsbkarların istilaları bu xalqın milli qürurunu öldürmüşdür?

M i r z ə R u h u l l a h. Sən ruhi müvazinətini itirmə, Banu bəyim! Vaxt gələcək, xalq özü vətən xainlərinə divan tutacaq. (*Qısa pauza*) İcazənlə sənə bezi sözlər ərz etmək istəyirəm.

X u r ş i d b a n u. Buyurun, Mirzə.

M i r z ə R u h u l l a h. Bizim yüksək cəmiyyətlərdə necə iftiralar, böhtanlar quraşdırıldığını bilirsən...

X u r ş i d b a n u. Nə olub, Mirzə, yenə qarğalar ağız-ağıza verib nə qarışdırırlar?

M i r z ə R u h u l l a h. Məlumundur ki, sənin açıq, mərdanə hərəkətlərin, zəhmətkeş adamların sənə ehtiramı bəzən ağaların xoşuna gəlmir... Hətta qəzəblərinə səbəb olur. Ona görə də, bütün iftiralara, dedi-qodulara son qoymaq üçün məsləhət budur ki, sən subay qalmayasan.

X u r ş i d b a n u. Qorxmuram mən onların böhtanlarından, Mirzə! Onsuz da, mən heç bir zaman onlardan yaxşı söz eşitməmişəm.

M i r z ə R u h u l l a h. Məsələ qorxmaqda deyil, Banu bəyim. Bir tikə vaxtından mən sənə müəllimin olmuşam. Ona görə də, açıq danışdığım üçün üzr istəyirəm. Sən cavansan... Bütün ömrün boyu subay qala bilməzsən. Bir də ki... Sənə kömək lazımdır. Həqiqi rəfiq lazımdır.

Qısa pauza.

X u r ş i d b a n u. Yaxşı, Mirzə, mən o barədə fikirləşərəm.

220

Mirzə Ruhullah təzim edərək çıxır. Pauza. Hiss olunur ki, Xurşidbanu dərin psixoloji sarsıntı keçirir. Və birdən zəngi səsləndirir. Bəyim daxil olur.

X u r ş i d b a n u. Get Seyid Hüseyni bura çağır, Bəyim. (*Bəyim çıxır. Qısa pauza. Seyid Hüseyn daxil olub təzim edir*) Seyid Hüseyn! Mənə xəbər verdilər ki, siz hər gün bağçanın qalınlığında dayanıb, mənə gizlin tamaşa edirsiniz. Nə üçündür bu marağ? (*Pauza*) Niyə dinmirsiniz?

S e y i d H ü s e y n. Qəbahətimi əfv buyurun, Banu bəyim.

X u r ş i d b a n u. Siz mənim sualıma cavab vermədiniz...

S e y i d H ü s e y n. Banu bəyim! Mən ancaq sizdən üzr istəyə bilərəm...

X u r ş i d b a n u (*qəsdən*). Bəlkə, siz, İrandan göndərilmiş bir casussunuz... Bəlkə, həbsdən qaçmış bir canisiniz?

S e y i d H ü s e y n (*yalnız indi Xurşidbanuya kəskin bir cəsarətlə baxaraq*). Mən namuslu adamam, Banu bəyim! Mən sizə yalan ərz etməmişəm!

X u r ş i d b a n u. Bəs, onda, sizin o qərribə hərəkətlərinizi nə ilə izah etmək olar?

S e y i d H ü s e y n. Əfv buyurun, Banu bəyim! Onsuz da, mən gecə-gündüz cəhd edirəm bu günahkar məhəbbəti ürəyimdən çıxarıram!

X u r ş i d b a n u. Nə üçün siz o məhəbbəti günahkar hesab edirsiniz? Yoxsa, siz sufisiniz?

S e y i d H ü s e y n. Mən özümü bu məhəbbətə layiq bilmirəm.

X u r ş i d b a n u. Nə üçün? Siz belə gözəl, sağlam, savadlı bir oğlan...

S e y i d H ü s e y n. Mən kimsəsiz, yoxsul bir adamam...

X u r ş i d b a n u. Məgər, yoxsulların sevməyə ixtiyarı yoxdur? (*Qərribə bir tənə ilə*) Cənab Seyid Hüseyn! Mən, İbrahim xanın nəvəsi, Mehdiqulu xanın qızı Xurşidbanu, Allahın buyurub, Peyğəmbərin xəbər verdiyi qanun üzrə sizin zövcəniz olmaq istəyirəm. Siz buna razısınızmu?

S e y i d H ü s e y n. Banu bəyim!

X u r ş i d b a n u (*əşəbi*). Bosdirin! Məgər, mən də öz vətənimdə kimsəsiz deyiləmmi? Məgər, bizim səsimiz Qaf dağında tilsimə salınmış əfsanəvi Zümrüd quşunun səsi kimi bir yana gedib çıxırmı? Yox, Seyid Hüseyn, tale bizi əbəs yerə bir-birimizə rast gətirməmişdir! Biz

221

İndi ələcsiz da olsaq, çərxi-dövrəni geriye döndərə bilməsək də, mücahidik! Qoy böyük Yaradan bizim izdivacımızı vətənimiz üçün uğurlu eləsin!

Seyid Hüseyn. Amin!

İşıq sönr

İKİNCİ PƏRDƏ

DOQQUZUNCU ŞƏKİL

Xurşidbanunun malikanəsi. Xurşidbanu divanda əyləşmiş halda əlində açıq bir məktub yuxulmuşdur. Açıq pəncərədən şuşa qalasının dumanı içində olduğu görünür və bayırda bu duman içindən Knyaz Xasay çıxaraq ətrafa diqqətli nəzarət salıb pəncərəyə yaxınlaşır və cəld hərəkətlə pəncərədən sıçrayıb içəri keçir. Xurşidbanuya tamaşa edir. Əlini uzadıb ona toxunmaq istəyir, lakin toxunmur.

Knyaz Xasay (*piçilti ilə*). Banu bəyim!

Xurşidbanu diksinib ayılaraq, vətənimə içində ona baxır.

Xurşidbanu (*təccüblə*). Necə? Məgər, bu yuxu deyilmi? (*Tamam ayılaraq*) Axı, mən indicə səni yuxuda görürdüm, knyaz.

Knyaz Xasay. Mən sizin ərə getdiyinizi eşidib, üç gün, üç gecə at sürərək, Dağıstandan gəlirəm, Banu bəyim. Sizin üçün sözhəkət olmasın deyə, atları nökrəmlə Daşaltında qoyub, Xəzinə qayasından çıxmışam. Buradan gedəndən bəri elə bir gün olmayıb ki, mən sizin ayrılığınızın sitəmini çəkməyim... Mən sizdən ayrılmaqla özümə zülm eləmişəm, Banu bəyim. Gəlin nikahımızı təzələyək. Bir də heç bir zaman bir-birimizdən ayrılmayaq!

Xurşidbanu. Gedən səadət bir də geri qayıtmaz, knyaz. Mən başqasına söz vermişəm.

Knyaz Xasay. Mən elə güman edirəm ki, siz hələ də mənə sevirsiniz.

Xurşidbanu (*incik*). Gəl, o barədə danışmayaq, knyaz. Mən qəlbi qara adamların iftiralardan tənəyə gəlib, adi, yoxsul bir adama ərə gedirəm ki, öz vətənimə sərbəstliklə, cəsarətlə xidmət eləyim!

Knyaz Xasay. Bu şair xəyalının romantikasıdır, Banu bəyim... Siz öz sinfinizin tonosinə dözə bilməzsiniz.

Xurşidbanu. Mən öz sinfindən o qədər pisliklər görmüşəm ki, daha öyrənmişəm.

Knyaz Xasay. Sizdən ayrılıb getdiyim üçün mənə bağışlayın, Banu bəyim. Mən sonradan başa düşdüm ki, sizsiz həyat mənə cəhənnəmdir.

Xurşidbanu. Mən səni təqsirləndirmirəm, knyaz. Səni də öz elin-oban çağırırdı.

Knyaz Xasay. Elə bilirsiniz o yalçın qayalar arasında dərin uçurumlarla bir-birindən ayrı düşüb, hər aulu bir dildə danışan xalqım üçün mən bir şey eləyə bilmərəm? Sizdən ayrılıb gedəndən sonra, mən də məktəblər açmağa, tayfalar arasında olan qanlılığı ortadan götürməyə çalışdım. Təhsil üçün Rusiyaya cavanlar göndərdim. Lakin bizimlə dədə-baba ədavətləri olan kübarlar çara danos verdilər ki, guya, mən millətçilik eləyirəm, Şeyx Şamilin yolu ilə gedirəm. Məni təqib edirlər, Banu bəyim. Mən azad gözən bir məhbusam! Bu lənətə gəlmiş zəmanədə xeyrixah arzularla həyat arasında elə dəhşətli bir uçurum vardır ki, onu keçmək mümkün deyil, Banu bəyim!

Xurşidbanu. Nə etməli, əgər, bizə “xoh” eləyəndə, geri çəkilsək, gələcək nəsillər bizi lənətlərlə yad edərlər.

Knyaz Xasay. Hər şeyi tarix özü gətirib yetişdirməlidir, Banu bəyim. Gələcək nəsillər üçün bizim özümüzü qurban verməyimiz boş bir aldanışdır. (*Qızgınlıqla*) Bizdən sonra həyat yoxdur, Banu bəyim, iman bu fəlsəfəyə! Gəlin gedək... Gedək uzaqlara... İstəyirsinizsə, Parisə... İstəyirsinizsə, İtaliyaya...

Xurşidbanu. Yox, knyaz. Mən səni indi də istəyirəm. Yəqin ki, öləncən də istəyəcəyəm. Ancaq... bu vətənimə atıb getmək... yox, bu mümkün deyil!

Knyaz Xasay (*dərindən nəfəs alaraq*). Görünür, bu dünyada qismətdən artıq götürmək olmazmış... Yəqin ki, uşaqlar yatıb... Axı, indi onların istirahət vaxtıdır.

Xurşidbanu. İstəyirsən, oyadım. Onlar səni tez-tez xatırlayırlar, knyaz. (*Mütəəssir halda*) Bilsən ki, bu mənim üçün nə qədər ağırdır...

Knyaz Xasay. Qoy yatsınlar. Qoy onlar atalarını unutsunlar. Əlvida, Banu bəyim! Mən bu qəhrəman qalada dünyanın ən nəci bə qadınını qoyub gedirəm.

X u r ş i d b a n u. Əlvida, mənim əzizim, qoy böyük Allah sənin himayədarın olsun!

Knyaz Xasay yenə də pəncərədən düşüb gedir. Xurşidbanu həlsiz halda divanda əyləşərək, əllərilə üzünü tutur. Uzaqda tarın müşayiətilə xanəndə onun şerini oxuyur.

Nə mən olaydım, ilahi, nə də bu aləm olaydı,
Nə də bu aləm ara dil müqəyyədi-qəm olaydı...
Nə hicran atəşinə odlanıb yanaydı dilim ki,
Nə eşqin içrə könül böylə xürrəm olaydı...

Xurşidbanu muğamı eşitməmək üçün, əsəbi hərəkətlə qalxıb, zəngi sosləndirir. Bəyim gəlir.

X u r ş i d b a n u (*həyəcanlı, əsəbi*). Kəs xanəndənin səsini. Denən oxumasın!

B ə y i m (*təəccüblə*). Oxuduğu sizin şerinizdir, Banu bəyim.
X u r ş i d b a n u. Denən, oxumasın!

Bəyim heç bir şey başa düşməyərək, təəccüb içində çıxır. Xanəndə susur.
Xurşidbanu əsəbi halda kresloya yığılır. Hidayət xan daxil olur.

H i d a y ə t x a n. Salam, əmizadə.
X u r ş i d b a n u. Salam.
H i d a y ə t x a n. Nə olub, səni qanıqara görürəm... Axı, görəkdir ki, sən şadlıq eləyəsən.
X u r ş i d b a n u. Nəyə görə?
H i d a y ə t x a n. Necə "nəyə görə?" Deyirlər ərə gedirsən...
X u r ş i d b a n u (*cəsarətlə*). Bəli, gedirəm!
H i d a y ə t x a n. Cəsarətli qadınsan.
X u r ş i d b a n u. Nə barədə?

H i d a y ə t x a n. Hər barədə. Əgər, Qarabağ hakimi İbrahim xanın nəvəsi, Mehdiqulu xanın qızı heç kəsin rəyini nəzərə almayıb, əvvəl Dağıstandan azıb gəlmiş sünnü bir ləzgiyə, sonra da İrandan qaçmış, əsli-kökü məlum olmayan səfil bir gədəyə ərə gedirsə, demək, onun üçün, heç bir hüddud yoxdur!

X u r ş i d b a n u. Rica edirəm, nə knyaz haqqında, nə də cənab Seyid Hüseyn haqqında belə təhqiramiz kəlama yol verməyəsən!

H i d a y ə t x a n. Oho... Cənab Seyid Hüseyn... Görünür, Seyidin gözəl siması onu sənin gözündə "cənab Seyid Hüseyn" etmişdir.

X u r ş i d b a n u. Yox! (*Bir növ, zarafatlıya*) Gözəlliyə qalsaydı, səndən gözəl, yaraşlıq kim var idi... Sən zadəgan salonlarına girəndə, kübar xanımlar özlərindən gedirdilər...

H i d a y ə t x a n (*eyni zarafatlıya*). Amma sən mənə gəlmədin... Eləmi? Yaxşı, gəl, bu atmacaları-zadı kənara qoyaq... Axı, fikirləşirsənmi ki, sən o gədəyə ərə getsən, özünü də, bizi də biabır eləmiş olarsan?

X u r ş i d b a n u (*qəzəblə*). Gədə deyil o! Mən böyük əsl-nəşəb sahibi olan knyaz Xasaya ərə gedəndə, hamınız ağız-ağıza verib mənə məzəmmət eləyirdiniz ki, xan qızı bu boyda Qarabağda bir kişi tapmadı, getdi ləzgiyə. İndi də xalis azərbaycanlıya ərə gedəndə, deyirsiniz "xan qızı bir gədəyə ərə gedir". Çünki bu sizin ağalığ şəninizə toxunur. (*Qəzəblə*) Mən xan qızı Xurşidbanu bu izdivacımla kübar cəmiyyəti ilə rəiyyətlər arasında çəkilən mənhus səddi uçururam!

H i d a y ə t x a n. Uçura bilməzsən, əmiqızı! O sədd, səddi-Çindən də möhkəmdir! Elə güman edirsən ki, sən atdığı addımı təqdir eləyənlər tapılacaq? Bilirsənmi, indi kübar məclislərində necə söhbətlər gedir? Deyirlər xan qızı surətperəst, əxlaqsız bir şairə olduğu üçün iranlı gədəsinə təşüq yetirmişdir.

X u r ş i d b a n u (*acı güllüştə*). Sən onların bu alçaq sözlərini təkrar etməklə elə bilirsən ki, mənə təsir eləyəcəksən? Mən kasıb bir rəiyyət oğlu olan Hüseynə ərə gedəcəyəm və bununla da söhbəti bitmiş hesab edirəm!

H i d a y ə t x a n (*qəzəblə*). Mən çoxlarının dərslərini verdim. Hamının da dilini kəsmək olmaz! Demək, sən dediyindən dönmürsən?! Yaxşı!

Hidayət xan çıxır. Qısa pauza. Mirzə Ruhullah gəlir.

M i r z ə R u h u l l a h. Nə olub, Banu bəyim, xan acıqlı...

X u r ş i d b a n u. Xan mənim Seyid Hüseynə ərə getmək istəməyimdən qəzəbnak olub. Ah, Mirzə, millətim ilan zəhərini mənim qanıma damcı-damcı yeridir...

M i r z ə R u h u l l a h. Millət yalnız ağalardan, bəylərdən ibarət deyil, Banu bəyim. Düzünü bilmək istəyirsənsə, onların heç millətə dəxli yoxdur. Elə bilməyin ki, mən kasıb bir rəiyyət oğlu olduğum üçün belə deyirəm. Bir sinif ki, yadelli qəsbkara qul olacaqmış, onu necə millət adlandırmaq olar? Bu o sinifdir ki, minlərlə azərbaycanlıya

divan tutmuş Ağa Məhəmməd şah kimi qanıqoni öldürüb, insanların canını qurtaran qəhrəmanı tutub, ayağına nal vuraraq, İran şahının hüzuruna göndərdi.

X u r ş i d b a n u. Bütün bunlar nə qədər dəhşətli, nə qədər anlaşılmazdır!

M i r z ə R u h u l l a h. Yox, Banu bəyim, hər şey çox aydındır. Bəşəriyyətin birinci düşməni həmişə hakimiyyət başında əyləşən vicdansız ağalar olmuşdur. Əgər, Arximed Yer kürəsini aşırmaq üçün istinad nöqtəsinin harda olduğunu məndən soruşsaydı, deyərdim: insanların vicdanındadır o istinad nöqtəsi! Vicdan gücü isə, o kəsdədir ki, onlar ata-babadan bəri öz əllərinin halal zəhmətilə yaşayıb, vətən torpağı ilə ünsiyyət bağlamışdır. Mən sənin adi bir rəiyyət oğlu olan Hüseynlə izdivacımı alqışlayıram!

İ ş ı q s ö n ü r

ONUNCU ŞƏKİL

Xurşidbanunun malikanəsi. Xurşidbanu və Seyid Hüseyn.

S e y i d H ü s e y n (*Xurşidbanunun əlindən tutaraq*). O zaman sizi sevdiyim üçün, sizi ürəyimdən çıxara bilmədiyim üçün özümü danlayırdım... Özümə əzab vermək istəyirdim. Çünki sizə çatmaq, sizin məhəbbətinizə nail olmaq səadəti mənə xəyal kimi görünürdü. Siz mənim bütün qəlbimə hakim olduğunuz halda, məndən ulduzlar qədər uzaq idiniz... İndi də bizim izdivacımız bəzən mənə yuxu kimi gəlir, Banu bəyim...

X u r ş i d b a n u (*xəfif bir təbəssümlə əlini onun əlindən geri çəkərək*). Əzizim Hüseyn, biz bir-birimizə sadıq, səmimi rəfiqlər olacağıq. Bizim sevgidən danışmaq vaxtımız keçib.

S e y i d H ü s e y n (*dərin məyusluqla*). Nə üçün elə deyirsiniz, Banu bəyim? Biz hələ otuz yaşına yenicə qədəm qoyuruq?

X u r ş i d b a n u (*dərindən nəfəs alaraq*). Amma mənə elə gəlir ki, ürəyim yüz il qocalmışdır.

S e y i d H ü s e y n (*eyni məyusluqla*). Yox, Banu bəyim, ürəyiniz qocalmamışdır, ancaq...

X u r ş i d b a n u (*onun əlindən öpərək, çox mehriban*). Gecən xeyrə qalsın, mənim əzizim. (*O biri otağa keçir*)

S e y i d H ü s e y n (*eyni məyusluqla onun ardınca baxaraq öz-özünə*). Ürəyiniz qocalmamışdır. Mən hər şeyi başa düşürəm, Banu bəyim... Ancaq, bununla belə, madam ki, siz, özünüzü mənə zövce olmağa layiq bildisiniz, mən də sizə layiq er olduğumu sübut eləyəcəyəm! İndi "səfil bir seyid" deyərək mənə həcv yazan şairciklər o zaman utanıb yerə girecəklər.

Birdən bayır qapısı taybatay açılır. Hidayət xan iki nəfərlə daxil olur.

H i d a y ə t x a n (*istehza ilə*). Ağa Seyid, Peyğəmbər övladı olduğun üçün mən əlimi sənin qanına bulamaq istəmirəm. Ancaq şələ-şüləni yığışdır, bu gədələr səni aparıb Arazdan İrana ötürəcəklər ki, cəhənnəm olub bir də bu tərəflərə üz çevirməyəsən. Əgər, bu dəqiqə getmək istəməsən, bunlar səni boğub o kisəyə (*çiyini üstündən birinin əlindəki kisəyə işarə edir*) salaraq, aparıb Xəzinə qayasından tullayacaqlar.

S e y i d H ü s e y n. Nə üçün, xan, mənim günahım nədi?

H i d a y ə t x a n. Sən kimsən ki, gəlib Mehdiqulu xanın iqamətgahına dürtülüb, onun qızıyla izdivaca cəsaret eləyirsən? Kimsən?!

S e y i d H ü s e y n. Mən insanam, xan!

H i d a y ə t x a n. Mənə filosofluq etmə! Yığışdır şələ-şüləni! İnsan!

S e y i d H ü s e y n. Xan, mən İran şahının zülmündən qaçıb, sizə pənah gətirmişəm.

H i d a y ə t x a n. Pənah gətirən başından böyük qələt eləməz! Həmşəri gədəsi!

S e y i d H ü s e y n. Xan, tərbiyəli danışın!

H i d a y ə t x a n (*canilərə qışqırır*). Qurtarın bununla!

Canilər Seyid Hüseynəndən yapışıb, onu boğmaq istəyirlər. Seyid Hüseyn müqavimət göstərir. İşiq Xurşidbanunun otağına düşür. Xurşidbanu çarpayıda yatmışdır. Bəyim həyəcanla yaxınlaşıb onu oyadır.

B ə y i m. Banu bəyim! Banu bəyim!

X u r ş i d b a n u (*həyəcanla oyanıb dikələrək*). Nə olub, Bəyim?

B ə y i m. Hidayət xanın gədələri Seyid Hüseyni öldürürlər!

X u r ş i d b a n u. Necə?! (*Qalxıb gecə köynəyində yüyürür. İşiq yenə də Seyid Hüseynin otağına düşür. Canilər Seyid Hüseynlə əllaşib, onu boğmaq istəyirlər. Hiss olunur ki, Seyid Hüseyn taqətdən düşmək üzrədir. Xurşidbanu içəri girir*) Dayanın!

Canilər özlərini itirib, key nəzərlə xana baxırlar.

X u r ş i d b a n u (*Hidayət xana*). Ar olsun sənə!

H i d a y ə t x a n (*canilərə qışqırır*). Çıxın bayıra! (*Canilər çıxırlar. Xurşidbanuya*) Arvad naməhrəm kişilərin qabağına bu cür çılpaq çıxmaz!

X u r ş i d b a n u. Kişilərin? Hansı kişilərin? (*Seyid Hüseyinə işarə ilə*) Bu mənim qanuni ərimdir, qaldı sən...

H i d a y ə t x a n. Yalan deyirsən! Bu hələ sənərin ərin deyil! Şuşa qalasında heç bir molla sizə kəbin kəsməyə cəsarət eləməz!

X u r ş i d b a n u. Cəsarət eləyən tapıldı. Kürdüstanlı cavan axund Hacı Şükür bu gün bizim kəbinimizi kəşmişdir.

H i d a y ə t x a n (*yamb-tökülərək əlini xəncərin qəbzəsinə atır*). Ah, ifritə! İfritə!

X u r ş i d b a n u. İfritə, hər halda, namərd kişidən yaxşıdır. Silahsız, günahsız adamı canilərin əli ilə öldürmək istəyirsən?

H i d a y ə t x a n. Sən bu iranlı gədəsinə uyub, Pənah xan nəslinin papağını yerə vurdun. Mən utandığımdan əyanların üzünə baxa bilmirəm! Sənənin bu səfilə erə getməyin bizi əlahəzrət imperatorun da gözündən salacaq!

S e y i d H ü s e y n. Siz nəhaq yerə bizi təhqir edirsiniz, xan. Mən sizə acıyıram.

H i d a y ə t x a n (*əlini xəncərinin qəbzəsindən götürərək, təəcüb ilə*). Sən mənə acıyırsan?

S e y i d H ü s e y n. Bəli! Çünki, görünür, əlahəzrət imperator sizin kimi gözəl, ziyalı oğlanın azadlığı ilə bərabər, olan ağılı da əlindən alıb. Bu, dəhşətdir, xan!

H i d a y ə t x a n (*birdən qəribə bir sakitlik və maraqla*). Sən nəyə görə məni ağıldan məhrum edilmiş sanırsan?

S e y i d H ü s e y n. Ona görə ki, xan, siz, kim, haralı olduğunuzu, hansı xalqa mənsub olduğunuzu çoxdan unutmusunuz. Sizin üçün "Azərbaycan" sözü yoxdur. Siz öz ana dilinizdə danışmağı belə ar bilirsiniz.

H i d a y ə t x a n. Tutaq ki, mən azərbaycanlı olduğumu başa düşürəm, neyləyə bilərəm?

S e y i d H ü s e y n. Xalqına, vətəninə canıyanan, onun dərindən halı olan adam belə sual verməzdi, nə etmək lazım olduğunu ona ürəyi, vicdanı söyləyərdi...

H i d a y ə t x a n. Nə öz etmək istədiyini başa düşürəm, ağa Seyid. Ancaq Yer kürəsini öz məhvərindən çıxarmaq olmaz!

S e y i d H ü s e y n. Yox, xan. Yer kürəsi öz məhvərindən çıxacaqdır.

H i d a y ə t x a n. Ağa Seyid, sən nə əvvəlinci malxulyaçısan, nə də axırıncı. Madam ki, İbrahim xanın nəvəsi, Mehdiqulu xanın qızı sənənin kəbinli arvadın olub, daha sənəni öldürməyin mənası yoxdur. Qoy şərəf və şöhrətlərini sənənin kimilərinin ayaqları altına saldığı üçün Banu bəyim xan babalarının, atasının ruhlarına o dünyada özü cavab versin! Ancaq Banu bəyim, nəhaq yerə sən boşboğazın mənasız nitqlərinə aludə olub, özünü biabır elədin.

X u r ş i d b a n u. Mən kübar cəmiyyətindəki ikiüzlü əxlaq qanunlarının zəncirini qırdığım üçün özümü quş kimi azad hiss edirəm.

H i d a y ə t x a n (*dərindən nəfəs alaraq*). Sən özün özünü aldırırsan... Banu bəyim... Heyf səndən... (*Sürətli addımlarla çıxır*)

S e y i d H ü s e y n. Banu bəyim, siz məni mənasız bir ölümdən xilas etdiniz. O da mənə əyan olmuşdur ki, siz, sadəcə olaraq, mənə bir həyat rəfiqi kimi hörmət edirsiniz. Bunu düşünmək mənim üçün hər nə qədər ağır olsa da, siz etibar eləyib, mənim kimi adi, yoxsul bir oğlanı özünüzə rəfiq intixab elədiyiniz üçün bu tikanlı, uçurumlu yollarda son nəfəsimə qədər sizin xilaskarınız olacağam!

Seyid Hüseyin Xurşidbanunun qolundan yapışaraq, onu otağına aparır. Bəyim daxil olaraq, onların ardınca baxır. Daşdəmir həyəcanlı halda gəlir.

D a ş d ə m i r (*pıçiltı ilə*). Bəyim! (*Bəyim geri çevrilir*) Nə olub burada?

B ə y i m (*ondan incidiyini unudaraq, həyəcanla*). Hidayət xanın gədələri Seyid Hüseyini öldürmək istəyirdilər.

D a ş d ə m i r (*xəncərindən yapışaraq*). Bəs, niyə yüyürüb mənə xəbər vermirdin ki, gəlib o gədələri ləzgi xəngəli kimi doğrayım.

B ə y i m (*birdən Daşdəmirin yalanını xatırlayaraq*). Gopçu.

D a ş d ə m i r. Gopçu niyə oluram, az?!

B ə y i m (*onu yamsılayaraq*). "Dədəmin qızılı xurcunladır... Üçmərtəbə evlərimiz belə oldu... At ilxıları belə getdi..."

D a ş d ə m i r. Bəyimcan, zarafat idi, eləyirdik dayna...

B ə y i m. Elə zarafat olar?

D a ş d ə m i r. Axtı, neyləyim, başlamısan ki, “hamı mənə Bəyim xanım deyir... Mən gedib sizin daxmanızda neyləyəcəyəm”, amma görürsən, Banu bəyim kimi xan qızı Seyid Hüseyn kimi kasıb oğlana getdi.

B ə y i m. Seyid Hüseyn, Banu bəyimin dərindən dəli-divanə idi.

D a ş d ə m i r. Görək mən də gedəm öziyümü Xəzinə qayasından atam ki, səni istədiyimə inanasan!

B ə y i m. İstəyən özünü qayadan atmaz!

D a ş d ə m i r. Bəs, neyləyər?

B ə y i m. Sevgilisini alıb aparıb qoyar evinə.

D a ş d ə m i r. Axtı, sən daha mənə istəmirsən.

B ə y i m (gülümsəyərək zərif, mehriban əda ilə). İstəyirəm.

D a ş d ə m i r (bicliliklə). Eşitmədim, Bəyim can, bir də de...

B ə y i m (bərkdən). İstəyirəm.

D a ş d ə m i r. Ox... nə gözəl dedin, Bəyimcan. Bəs atam...

B ə y i m. Nə olsun, mən özüm xan qızı deyiləm ki... (Birdən acıqlı) Səven kasıblığına, dövlətliliyinə baxmaz, Daşdəmir.

D a ş d ə m i r (heyranlıqla). Sağ ol, vallah, tay sənə xanım deməyim ki?... (Bəyim gülümsəyərək “yox” mənasında başını bulayır) Sən nə yaxşı qızsan, Bəyimcan. (Qızı özünə tərəf çəkir)

İ ş i q s ö n ü r

ON BİRİNCİ ŞƏKİL

İran şahzadəsi və Məliküldövlə.

Ş a h z a d ə. Siz, bu xan qızı Xurşidbanunun əməlinə baxın?! Böyük İran səltonətinin vəliəhdini rədd eləyib, Cənubi Azərbaycandan qaçmış bir gədəyə ərə gedir?! (Şərab içir) Xeyrini-şərini başa düşən deyil sən bu Azərbaycan millətin, Məliküldövlə...

M ə l i k ü l d ö v l ə. Siz mənə rəncidəxatir eləyirsiniz, qurban... Məgər, məndə azərbaycanlılıqdan bir əlamət qalmışdır?

Ş a h z a d ə. Lakin bir həqiqət var ki, İran taxtına mənim yolum Cənubi Azərbaycandandır. Cənubi azərbaycanlılar İran şahının siyasətindən bərk incikdirlər. Biz bundan bə qədri qüvvə istifadə etməli-

yik! Düşündüm ki, İbrahim xanın nəvəsi Xurşidbanu ilə evlənmək məni azərbaycanlılarla qohum edir. Onlar da bu ali qohumluğa binaən mənim vədlərimə inanıb, taxta sahib olmağıma kömək edirlər. Özləri də vuruşmağı bacaran cəsur millətdir.

M ə l i k ü l d ö v l ə. Onlar rusları üstün tuturlar, qurban...

Ş a h z a d ə. Bəs, dini-islam? Məgər, onlar bunu düşünmürlərmi?

M ə l i k ü l d ö v l ə. Xeyr, qurban, düşünmürlər. Xurşidbanu cavanları dəstə-dəstə Rusiyada təhsil almağa göndərir...

Ş a h z a d ə (asəbi). Nəhs götürmə, baba! Siyasət əzm və hərəkət tələb edir. (Şərab içir) Günü sabah sən Xurşidbanuya mənim adımdan qiymətli bir hədiyyə apararsan, qoy elə güman etməsin ki, mənimlə izdivaca razı olmadığı üçün ondan incimişəm.

M ə l i k ü l d ö v l ə. Bə görmədinizmi, o mənə necə bihörmətliliklə qovdu?

Ş a h z a d ə. Eybi nə dərd, baba, siyasət tələb edir, bu üzünə tüpürürlər, o biri üzünü çevir. Sonra Təbrizə, Əhrə, Cənubi Azərbaycanın başqa şəhərlərinə gizli adamlar göndərib, onlara vəd edilməlidir ki, əgər, mənə kömək eləsələr, taxt-taca sahib olan kimi məşrutə verərəm.

M ə l i k ü l d ö v l ə. Onlar buna inanarlarmı?

Ş a h z a d ə (asəbi). Nəhs götürmə, baba! İnandırmaq lazımdır.

M ə l i k ü l d ö v l ə. Bə çeşm, qurban.

Ş a h z a d ə. Məgər, şeytanın belə əqlinə gəlməyən hiylələrlə molun qardaşımı İran taxtına çıxaran sən olmadınımı?

M ə l i k ü l d ö v l ə (yana-yana). Amma bunun müqabilində, o, taxta əyləşən kimi mənim boynumu vurdurmaq istədi.

Ş a h z a d ə. Bilirsən ki, anamız mənə gizləncə xəbərdar etməsəydi, o xain qardaş mənim də gözlerimi çıxartdıracaymış. Şübhələnməmiş ki, mənim taxt-tacda gözüm var. Eybi nə dərd. Mən İran taxtına çıxan kimi səni vəzir-əzəm eliyəcəyəm. Bəli!.. Bəli!.. Vəzir-əzəm!

M ə l i k ü l d ö v l ə. İnşallah.

Ş a h z a d ə. İndisə, get rəqqaseni göndər bura. Qapıçıya da tapşır ki, heç kəsi mənim yanına buraxmasın. Hərəmbaşına da desin ki, mən bu gecə istirahət etmək istəyirəm.

M ə l i k ü l d ö v l ə. Bə çeşm.

Ş a h z a d ə. Di xub...

Məliküldövlə çıxır. Təhminə kor kamançaçı ilə gəlir. Kor kamançaçı çalır, Təhminə rəqs edir. Muradalı: gizlənb baxır. Şahzadə şərab içir və birdən qalxıb qızın biləyindən tutub özünə tərəf çəkir.

T ə h m i n ə (*Şahzadənin qulağına pıçıldayır*). Əlahəzrət, icazə verin, atamı aparım yatsın, sonra...

Ş a h z a d ə. Tez qayıt, qız! Tez!

T ə h m i n ə (*kor kamançaçıya*). Gedək. Əlahəzrət istirahət etmək istəyir.

K o r k a m a n ç a ç ı. Əlahəzrət, icazə verin, bu qərib ölkədə, vəli nemətimiz vəliəhdin əlindən öpmək şərəfinə nail olum.

Ş a h z a d ə (*əlini uzadaraq*). Xub...

Təhminə kor kamançaçının əlindən tutub, şahzadənin yanına getirir. Kor kamançaçı fəvqəladə bir cəldliklə şahzadəni yaxalayıb, boğazından yapışır.

K o r k a m a n ç a ç ı. Əlahəzrət, mən Savalan dağlarında gözlerinizi çıxartdırıb, cavan gəlinini əlindən aldığım Eyvazam. Neçə vaxtdır ki, sənin ardınca diyarbədiyar gəzib intiqamımı öz əllərimlə, bax, beləcə almağa fürsət axtarırdım!

Kor kamançaçı geyməsinin altından çıxartdığı balaca xəncərlə Şahzadəni vurur. Muradalı səssizcə çıxaraq, getmələri üçün işarə edir. Kor kamançaçı, Təhminə və Muradalı gedirlər. Məliküldövlə gəlir.

M ə l i k ü l d ö v l ə (*öz-özünə*). Musiqi birdən-birə susdu... Sarayda da ayaq səsləri, hənirti eşidildi... (*Birdən yerə yıxılmış şahzadəni görür... Əyilib baxır*) Nə oldu buna? (*Dəhşət içində bir neçə saniyə susur*) Elə bil, qeybdən bir səs mənə deyir: "Bu ölənin sənə son ümidindir, Məliküldövlə! İmanını yandırdın, vətəninə satdın, xalqına xəyanət elədin... Hiylələr, fəsadlar qurdun, şahların təhqirinə dözdün, axırıncı ümidini bu zalım əxlaq düşgününə bağladın, o da belə oldu... Ey böyük Yaradan! Sən əlrəhmərrahimsən, bağışla mən üzü qara bəndənin günahlarını! Yox, hiss edirəm ki, eşitmək istəmir Allah mənim səsini... Hara üz çevirəcəksən, Məliküldövlə? Kimə iltica edəcəksən? Yoxdur bu dünyada sənə yer! Bütün var-dövlətin də bu məlunun ucbatından qaldı İranda. Heç nə götürməyə macal tapmadın. Deyirlər əqrəb düşdüyü torda öz-özünü sancıb öldürür.

Özünü öldürmək üçün əlini belindəki balaca xəncərə aparır. Lakin cəsarəti çatmır. Dərin bir ümitsizlik içində gözlərini yumur... Səhnə qarantlıqlaşır.

ON İKİNCİ ŞƏKİL

Qala rəisinin otağı. Qala rəisi, Zahir bəy Fəda, Mixaylov.
O, ara-sıra nə işə yazır.

Q a l a r ə i s i (*asəbi*). Məsələ aydındır! Bu, bizimlə İran şahının arasını vurmaq üçün təşkil edilmiş bir provakasiyadır. Bəli! Bəli, provakasiya!

F ə r ə c b ə y. Da... da... Elədir ki, var!

Z a h i r b ə y. Bəndeyi həqiqiniz də, o fikirdədi, cənab rəis.

Q a l a r ə i s i. Beynəlxalq vəziyyətin indiki şəraitində bizi ittiham eləyib, özünə borclu çıxarmaq üçün İran şahına bəhanə lazımdır! Cənab Zahir bəy, sizcə kimlər ola bilər bu işin təşkilatçıları?

Z a h i r b ə y. Cənab rəis, hayana çevirsən bu cinayətin bir ucu gedir çıxır Xan qızı Xurşidbanunun sarayına!

F ə r ə c b ə y. Da... da... Elədir ki, var.

Q a l a r ə i s i. Nəyə görə siz bu fikrə gəlmisiniz, cənab Zahir bəy?

Z a h i r b ə y. Mən dəfələrlə qulluğu şərəfinizə ərz etmişəm ki, Xurşidbanunun təşkil elədiyi "Məclisi-üns" əlahəzrət imperatora düşmənin kəsilmiş siyasi bir ocağa çevrilmişdir. Onlar "Məclisi-üns"də şerdən çox siyasətdən, azadlıqdan danışirlər.

Q a l a r ə i s i (*asəbi*). Hansı azadlıqdan?

Z a h i r b ə y. Məlumdu hansı azadlıqdan...

Q a l a r ə i s i. Yoxsa, dekabristlərin cinayətkar xülyaları buralara da gəlib çıxmışdır?! Yoxsa, qorxmurlar onlar imperatorun divanından?!

Z a h i r b ə y. Vəliəhd öldürülən gecənin səhəri Xurşidbanunun baş mehtəri Muradalı yox olmuşdur. Muradalı isə, Xurşidbanunun ərə getdiyi Seyid Hüseynin xalası oğludur.

F ə r ə c b ə y. Da... da... Elədir ki, var...

Q a l a r ə i s i. Şahzadə öldürülən gecə həmin Muradalını onun sarayının yanında görüblər... Belə düşünmək olar ki, Seyid Hüseyn Təbrizin keçmiş hakimi Şahzadəni öldürmək üçün Cənubi azərbaycanlılar tərəfindən göndərilmiş bir terrorçudur!

F ə r ə c b ə y. Da... da... Elədir ki, var.

M i x a y l o v (*qəzəblə*). Fərəc bəy, imkan verin!

Q a l a r ə i s i (M i x a y l o v a). S a k i t.

Z a h i r b ə y. D i g ə r t ər ə f d ən, c ən a b r ə i s, İ b r a h i m x a n ı n n ə v o s i, M e h d i q u l u x a n ı n q ı z ı X u r ş i d b a n u n u n l ü t b i r C ən u b i a z ər b a y c a n l ı g əd ər s i n ə ər ər ət m ə s i ö z ü d ər ç o x q ər i b ər d ər y i l m i? B u ə c a y i b ə h v a l a t b ü t ü n z a d ər ər a n l a r ı q ər z ər b l ər d i r m i ş d i r! H ər m i n S e y i d H ü s e y n i n d ər t a x t - t a c ə l e y h i n ər n ər c ər z ər b l i n i t q l ər i r a d ət d i y i n i s i z ər d ər m i ş ər m. M ər n ö z m i l l ət i m i n h a l ı n a y a n ı r a m, c ən a b r ə i s, o n l a r b i z i ə l a h ər z r ət i m p ər a t o r u n n ər z ər i n d ər n ər s a l a b i l ər l ər.

F ər ər c b ə y. D a... d a... E l ər d i r k i, v ər.

Q a l a r ə i s i (q a l x a r a q). Y a x ş ı, c ən a b Z a h i r b ər y, b i z, Ş a h z a d ər n i n ö l d ü r ü l m ər s i i l ər ə l a q ər d ər q a l a y a g ər l ər n c a n i ş i n h ər z r ət l ər i n i q a r ş ı l a m a ға g ət m ər l i y i k. Ə l a h ər z r ət h ər k ü m ər t i s i z i n x i d m ət i n i z i y ər n ər d ər ə v ər z s i z q o y m a z.

Z a h i r b ə y. M ər n ə l a h ər z r ət i m p ər a t o r u n s a d i q q u l u y a m.

Q a l a r ə i s i. R i c a ər d i r ər m, b u b i r i q a p ı d a n ç ı x a ş ı m ı z.

Z a h i r b ə y (k i n a y ə l i t ə b ə s s ü m l ər). B a ş a d ü ş ü r ər m. (Ç ı x ı r)

Q a l a r ə i s i. B u q r a f o m a n ş a i r i n s ö y l ər d i k l ər i n i y a z d ı n m ı, S ər y o j a?

M i x a y l o v. Y a z d ı m. A n c a q b u h ər i f q r a f o m a n o l m a q d a n s a v a y ı, h ər m d ər, s a t q ı m ı n b i r i d i r. H ər m v ət ər n l ər i b u n u ə c l a f b i r a d a m k i m i t a n ı y ı r l a r.

Q a l a r ə i s i. B i z ər n ər d ər x l i v a r k i, Z a h i r b ər y i s t ər d a d s ı z ş a i r d i, ə c l a f d ı... A d ı ş a i r d i r, q u r t a r d ı. E l ər d ər y i l m i, c ən a b F ər ər c b ər y?

F ər ər c b ə y. D a... d a... E l ər d i r k i, v ər.

M i x a y l o v. İ v a n P ər t r o v i ç, m ər n Z a h i r b ər y k i m i ş ər ər f s i z b i r v ər z i f ər b a z ı n “M ər c l i s i - ü n s” h a q q ı n d a, X u r ş i d b a n u v ər o n u n ər i S e y i d H ü s e y n h a q q ı n d a d ər d i k l ər i n ər i n a n m ı r a m!

Q a l a r ə i s i. İ n a n m a q l a z ı m d ı r! Y o x s a, a z ər b a y c a n l ı l a r ı s ər n Z a h i r b ər y d ər n, F ər ər c b ər y d ər n y a x ş ı t a n ı y ı r s a n? (Q ər z ər b l ər) K i m s ər n i v ər k i l ər l ər y i b k i, b u q a ç a q - q u l d u r t u z ər m l ər i m ü d a f i ər l ər l ər y ər s ər n?

M i x a y l o v. O n l a r t u z ər m d ər y i l, İ v a n P ər t r o v i ç!

Q a l a r ə i s i. B u r a b a x, S ər y o j a! S ər n m ər n i m a r v a d ı m ı n y a x ı n q o h u m u d a o l s a n, u n u t m a k i, d a y ı m b i r d ər k a b r i s t k i m i t u t u l u b s ü r g ü n ər d i l m i ş d i r! (Q ı ş q ı r ı r) S ər n ə l a h ər z r ət i m p ər a t o r h ər k ü m ər t i n i n z a b i t i s ər n!

M i x a y l o v. B u o d ər m ək d ər y i l k i, m ər n g öz l ər i m i y u m u b, h ər ş e y i k o r - k o r a n ər q ər b u l ər d ər m. Ə d a l ət l a z ı m d ı r!

Q a l a r ə i s i. B i z i m ü ç ü n ər n b ər y ü k ə d a l ət ə l a h ər z r ət i m p ər a t o r u n ş ər ər f i n i q o r u m a q d ı r! A y d ı n d ı r m ı?

M i x a y l o v (d ər i n d ər n n ə f ə s a l a r a q). A y d ı n d ı r!

İ ş i q s ər n ü r

ON ÜÇÜNCÜ ŞƏKİL

X u r ş i d b a n u n u n m a l i k a n ər s i.

X u r ş i d b a n u. M i r z ər R u h u l l a h, S e y i d H ü s e y n...

S e y i d H ü s e y n. B a n u b ər y i m, ə g ər, M u r a d a l ı n ı n ər l ər b i r q ər s d i o l s a y d ı, m ər n b i l ər d i m.

X u r ş i d b a n u. T ər ər c c ü b l ü d ü r, b ər s, n ər c ər o l u b k i, M u r a d a l ı h a r a g ət d i y i n i b i z ər d ər m ər y i b?

S e y i d H ü s e y n. B u m ər n i m ü ç ü n d ər b i r m ü ər m m a d ı r, B a n u b ər y i m.

N ər v v a b, T ər V a h a n d a x i l o l u r l a r.

N ər v v a b. B a n u b ər y i m, b a ş a d ü ş ər b i l m i r i k k i, b u n ər c ər m ər s ər l ər d i r? Ş a h z a d ər n i n ə h v a l a t ı n d a n s o n r a q a l a r ər i s i n i n m ü a v i n i F ər ər c b ər y “M ər c l i s i - ü n s” ü n ü z v l ər i n i b i r - b i r ç a ғ ı r ı b s o r ғ u - s u a l a t u t u r, a ғ l a ғ ər l ər m ər z q ər i b ər ş e y l ər s o r u ş u r. H ət t a, q o r x u d u r d a...

M a m a y ı t ər l ər s i k g ər l i r.

M a m a y ı. B a n u b ər y i m, b u i ş l ər d ər n s i z i n x ər b ər i n i z v a r?

X u r ş i d b a n u. N ər o l u b?

M a m a y ı. R ər i s i n m ü a v i n i F ər ər c b ər y ç a ғ ı r ı b m ər n i s ı x m a - b o ғ m a y a s a l ı b k i, s ər n ə l a h ər z r ət i m p ər a t o r u n u n ə l e y h i n ər s ər n, y a z m ı s a n k i, “v ət ər n i m d ər v ət ər n i m y o x...”. D ər y i r ər m m ər n z ər l m i ç i n d ər o l a n C ən u b i a z ər b a y c a n l ı l a r ı n ər z ər d ər t u t m u ş a m, d ər y i r, x e y r, ə l a h ər z r ət i m p ər a t o r a s a t a ş m ı s a n...

M i r z ər R u h u l l a h. D a d y a r ı m ç ı q ər l i n d ər n...

T ər V a h a n. F ər ər c b ər y m ər n i ç a ғ ı r ı b d ər y i r k i, “T ər V a h a n, s ər n x r i s t i a n a d a m s a n, n ər ü ç ü n g ər d i b o “M ər c l i s i - ü n s” ş a i r l ər i n ər q o ş u l m u ş a n? B i l m i r s ər n m i k i, b i z i m m ü s ər l m a n l a r d a n y a x ş ı i ş b a ş v ər m ər z?!” M ər n d ər d ər d i m: “C ən a b n ər ç ər n i k, v a l l a h, i n d i s i z d ər y i r s i n i z y a d ı m a d ü ş ü r k i, m ər n x r i s t i a n a m”. (G ü l ü r)

Daşdemir tələsik daxil olur.

D a ş d ə m i r (*Xurşidbanuya*). Fərəc bəy iki nəfər polislə gəlmişdir. Sizi görmək istəyir.

X u r ş i d b a n u. Necə? Mənim sarayıma polislə gəlmək?! (*Qışqırır*) Denən bu saat rədd olub getsin! (*Daşdemir yerindən tərpənmir*) Nə üçün durmusan?

M i r z ə R u h u l l a h. Yox, Banu bəyim, madam ki, o, polislə gəlib, Daşdemirin sözü ilə geri qayıtmaz.

X u r ş i d b a n u (*Daşdemirə*). Qoy gəlsin!

Daşdemir çıxır. Fərəc bəy tək daxil olub, Xurşidbanuya təzim edir.

F ə r ə c b ə y. Xan qızı Xurşidbanuya hörmət və ehtiram.

X u r ş i d b a n u (*qəzəblə*). Nə ixtiyarla mənim sarayıma polislə gəlmisiniz?

F ə r ə c b ə y. Banu bəyim! Əgər, vəziyyət məcbur etməsəydi, əlbəttə, gəlməzdik. Da... da... Ancaq... Yəni də məhz sizə dərin hörmətimizə binaən mən kiçik rütbəli çinovnik göndərməyib, şəxsən özüm gəldim...

X u r ş i d b a n u. O!.. Nə böyük nəzakət... (*Qəzəblə*) Niyə gəlmisiniz?

F ə r ə c b ə y. Da... da... Əlahəzrət imperator hökuməti adından mən cənab Seyid Hüseyni həbs etməliyəm.

X u r ş i d b a n u. Nə üçün?

F ə r ə c b ə y. Üzr istəyirəm ki, mən bunu indi sizə söyləyə bilməyəcəyəm. Da... da... Ancaq Seyid Hüseyn bizimlə getməlidir.

X u r ş i d b a n u. Seyid Hüseyn heç bir günah sahibi olmadığı üçün heç yerə getməyəcək!

F ə r ə c b ə y. Ərz elədim ki, mən əlahəzrət imperator hökuməti adından gəlmişəm.

X u r ş i d b a n u (*qəzəblə*). Mən xan qızıyam! Seyid Hüseyn də mənim ərimdir, onu həbs etməyə sizin ixtiyarınız yoxdur!

F ə r ə c b ə y. Seyid Hüseynin həbsə alınması barədə prokurorun sərəncamı var.

X u r ş i d b a n u. Dedim ki, o heç yerə getməyəcək!

S e y i d H ü s e y n (*qalxaraq*). Banu bəyim...

X u r ş i d b a n u (*eyni qəzəblə Seyid Hüseynə*). Sən dayan! (*Fərəc bəyə*) Bura Mehdiqulu xanın sarayıdır!

F ə r ə c b ə y. Bağışlayın, Banu bəyim... İ... i... Elə eləməyin ki, mən polis nəfərlərini içəri çağırmağım olum...

X u r ş i d b a n u (*ağlıni itirəcək dərəcədə qəzəbli*). Necə? (*Yaxınlaşıb Fərəc bəyi sillə ilə vurur*) Rədd ol! Bu saat! Bu dəqiqə!

F ə r ə c b ə y (*təəccübdən hələ də özünə gələ bilməyərək*). Siz dəli olmusunuz, nədir?

X u r ş i d b a n u (*qışqırır*). Çıx dedim! (*Dalbada iki sillə vurur*). Fərəc bəy qaribə keyliklə dönüb tələsik çıxır! Alçaqlar!

N ə v v a b. Afərin, Banu bəyim. Qoy tarix görsün ki, şairə satqınların təhqirini cavabsız qoymadı!

T e r V a h a n. Şairəni təhqir etmək şəri-sənəti təhqir etmək deməkdir!

M i r z ə R u h u l l a h. Şairəni təhqir etmək bütün xalqı təhqir etməkdir.

S e y i d H ü s e y n (*qətiyyətlə*). Banu bəyim, onlar məndən əl çəkməyəcəklər. Ona görə də, özüm gedirəm: görək mənim günahım nədən ibarətdir?! Əgər, gəlməsəm, danıxma! Hələlik, ağalar.

Süretlə çıxır. Ağır pauza. Birdən Xurşidbanu zəngi səsləndirir. Daşdemir gəlir.

X u r ş i d b a n u (*Daşdemirə*). Denən tez karetanı qoşsunlar! (*Daşdemir çıxır*) Ağalar! Mən bu saat getməliyəm canişinin yanına.

İ ş i q s ö n ü r

ON DÖRDÜNCÜ ŞƏKİL

Qala rəisinin otağı. Tiflisdən gəlmiş canişin və Xurşidbanu.

C a n i ş i n. Əlbəttə, Fərəc bəy sizin sarayınıza gəlməkdə qəbahət iş tutmuşdur. (*Zarafatyana*) Siz də onu pis cəzalandırmamısınız. Lakin, Banu bəyim, bəla orasındadır ki, həmin həbs olunan adamlar haqqında bütün məlumatı sizin öz millətinizdən, hətta, öz zadəgan sinfinizdən olan adamlar vermişdir.

X u r ş i d b a n u. Ah, knyaz, bilirsiniz ki, namuslu adam heç vaxt bu dərəcədə alçaqlıq eləməz!

C a n i ş i n. Doğrudur. Mən sizə inanmaya bilmərəm. Lakin o məlumatların yalan olduğuna əlahəzrət imperatoru inandırmaq

çetindir. (*Eyhamla*) Axı, bizdə məxfi şöbə də var... Vəliəhdin öldürülməsinin siyasi nəticəsi biz gözləyən kimi də oldu: İran şahı bizi ittiham edir.

Xurşidbanu. Əlahəzrət hökumətinin bu işdə əli olmadığını sübut üçün günahsız adamları badi-fənaya vermək olarmı, knyaz?

Canişin (*bir qədər aralanaraq*). Hər şey diqqətlə öyrəniləcəkdir. Həbs edilən şəxslər, hətta, siz özünü də əlahəzrət hökumətinə qarşı düşmənçilikdə təqsirləndirilirsiniz.

Xurşidbanu. Vətən, millət xainləri sizə dürüst məlumat verməyiblər, knyaz!

Canişin. Bəs, dürüstü nədən ibarətdir, Banu bəyim?

Xurşidbanu. Biz istəyirik ki, Cənubi azərbaycanlılar qəddar İran şahlarının zülmündən azad olsun. Biz öz qan qardaşlarımızla birleşmək istəyirik. Biz onu da bilirik ki, tək-tək caniləri qətlə yetirməklə bu böyük amala yetə bilmərik, böyük döyüşə isə, gücümüz çatmır... Bizə kömək eləyən yoxdur...

Canişin. Mən sizi başa düşürəm, Banu bəyim. Çox təəssüf ki, beynəlxalq vəziyyətin indiki halında imperator həzrətləri sizə heç bir kömək eləyə bilməz. Arzular müxtəlif olduğu qədər də ziddiyyətlidir; deyirlər sizin yazıçılar, ziyalılar hər cürə mütləqiyyət əleyhinədirlər. Axı, cümhuriyyət, məsələn, qədim Romaya hansı xoşbəxtliyi bəxş etdi? Dostları Sezarı öldürdülər ki, o, özünü imperator elan etmək istəyir. Amma Sezardan sonra bir-birilərlə tutuşaraq, xalqı qırğına verdilər. Fransızlar on altıncı Lyüdvikin başını gilyatinaya qoydular ki, "respublika istəyirik". Amma həmin respublikaçılar özləri xalqa divan tutdular.

Xurşidbanu. Şəxsiyyət, vicdan azadlığı olmayan yerdə hansı həyatdan danışmaq olar? Əgər, xalq öz müqəddaratının sahibi deyilsə, onun dühası, cəsurluğu neyləyə bilər?

Canişin. Siz zərif bir şairəsiniz. Banu bəyim, həyatın sərt üzünü görməmişsiniz. Xalq sizə əlvan buludlar üzərində uçuşan mələklər kimi görünür.

Xurşidbanu. Knyaz, mən xan qızı, əminəm ki, əgər, şeytanlar, mənsəb düşkünləri olmasaydı, zəhmətkeş xalqın, doğrudan da, mələk olduğuna siz də inanardınız! Satqınların, rəzil ikiüzlülərin qurduqları hiylə-fəsadların istedadlı, namuslu, mərd insanlara güc gəlməsi məni yandırır, knyaz!

Canişin (*dərindən nəfəs alaraq*). Etiraf edirəm ki, sizin sözlərinizdə həqiqət vardır. Lakin insanlar bu həqiqətin tənənəsini nə vaxt görəcək? O barədə bir söz deməkdə acizəm. (*Pauza*) Mən çalışaram, heç olmasa, sizin rəfiqiniz Seyid Hüseyini azad etdirim. İmperator sizin xətrinizi istəyir.

Xurşidbanu (*qalxaraq*). Knyaz! Mən yalnız ərimin təvəqqəsi üçün gəlməmişəm. Mən istəyirəm ki, şahzadənin öldürülməsi Azərbaycanın üzərinə qara kölgə salmasın!

Canişin. Mənim hər şeyin ədalətlə həll olunmasına çalışacağıma əmin ola bilərsiniz, Banu bəyim.

Xurşidbanu xəlif təzimlə çıxır.
İşıq sönr

ON BEŞİNCİ ŞƏKİL

Xurşidbanunun malikanəsi. Işıq yananda Xurşidbanu, Mirzə Ruhullah, Nəvvab, Mamayı, Ter Vahan yan qapıdan çıxaraq, həyəcanlı halda Zahir bəylə qarşılaşırlar.

Zahir bəy (*gəlir*). Salam, ağalar. Gəncəyə getmişdim, bu saat gəlib faytondan düşürəm, deyir, bizim adamlardan neçəsini, hətta, Seyid Hüseyini də həbs eləyiblər, bu nə işdir, canım? Axı, o yazıqların nə günahı var?

Xurşidbanu (*əsbə*). Yazıq deməyin! Yazıq deyə-deyə bu milləti aciz qələmə vermisiniz! Yazıq onları satan namussuz həmvətənləridir!

Möhətlə Şahmar başalovlu gəlirlər.

Şahmar. Hidayət xan başımıza oyun açdı, Banu bəyim!

Xurşidbanu. Nə olub?

Möhətlə. Xanın darğası neçə atlı ilə gəlib Mil düzünə çəkirdi-yimiz arxın dənəsini dağıtdırdı, fəhlələri də döyə-döyə qovdurdu. O cavan injınarı da az qalmışdı öldürələr, birtəhər camaat əllərindən aldı.

Şahmar. Sənin əmizadən olduğu üçün əl-qolumuz bağlandı, Banu bəyim. Yene tufəngi götürüb qalxardım at belinə...

Xurşidbanu. Yoxdur mənim əmizadəm! Hidayət xan mənə də, üstündə durduğumuz bu torpağa da yaddır! (*Qışqırır*) Düşməndir!

Mən xan qızı Xurşidbanu inanmıram öz sinfimin vətən namusuna, eşidirsinizmi, inanmıram! Bu dəqiqədən etibarən mən onlara yadam!

Mixaylov gəlir.

M i x a y l o v (*daxil olub, Xurşidbanuya təzim edir*). Üzr istəyirəm, Banu bəyim. Mən öz vəzifəmdən istefa verib bir saatdan sonra yola düşürəm. Ancaq mən burda yaşadığım müddətdə sizin xalqınızdan elə səmimi hörmət və məhəbbət gördüm ki, içinizdəki bir xaini sizə tanıtdırmağa getməyə vicdanım yol vermədi!

S ə s l ə r. Kimdir o xain?

M i x a y l o v. O xain budur, qarşınızda dayanmışdır. (*Zahir bəyi göstərir*)

Z a h i r b ə y (*bağırır*). Cənab zabit!

M i x a y l o v. Buyur cənab! Əgər, məni duələ çağırmaq istəsəniz, səfərimi bir gün təxirə sala bilərəm!

N ə v v a b. Cənab zabit, o sizi duələ çağırmağa bilməz. Əgər, onda kişilik olsaydı, vətəndaşlarına o cür alçaq böhtanlar yapışdırmazdı.

M i r z ə R u h u l l a h. Mən bu şair bəyin satqın olduğunu çoxdan duymuşdum.

Ş a h m a r (*qışqırır*). Bəsdir siz bəylərin əlindən çəkdiklərimiz!

Şahmar xəncərini sivirərək Zahir bəyi vurmaq istəyir.
Zahir bəy adamların arxasında gizlənir.

X u r ş i d b a n u. Qoymayın oğlanı!

Möhnət, Şahmanı tutub saxlayır.

Ş a h m a r (*qışqırır*). Biqeyrətlər! Ə, Möhnət, qoy bu köpəkəğlunu isti-isti öldürüm!

X u r ş i d b a n u. Onu öldürəcəksən, başqa bir Zahir bəy peyda olacaq!

Z a h i r b ə y. Siz milləti-islamı badi-fənaya verirsiniz. Eşidirsinizmi, badi-fənaya verirsiniz! (*Gedir*)

X u r ş i d b a n u. Bu satqın ağalar hələ millətlə dini bir-birindən ayıra bilmirlər.

Hidayət xan daxil olur və onu gören kimi
Xurşidbanudan başqa hamı səhnədən çıxır.

H i d a y ə t x a n. Salam, əmizadə. (*Xurşidbanu dinmir*) Dinmir-sən... Amma mənim ürəyim dözmədi, yenə də gəldim.

X u r ş i d b a n u. Nə olub, yoxsa, mənim çəkdirdiyim arxı uçurdub dağıtdığına görə üreyin nazilib?

H i d a y ə t x a n. Yox, əmiqızı!... Üreyimi kövrəldən sənın tale-yindir.

X u r ş i d b a n u. Ol.. Doğrudanmı?

H i d a y ə t x a n. İstehza lazım deyil, Banu bəyim. Onsuz da çərxi-dövrən bizim əleyhimizə işləyir. Xanlıq getdi, mülklərimizin çoxu əlimizdən çıxdı. İgid Pənah xanın yurdunda biz iki nəfər qalmışıq. Sən də ki, belə ələyirsən. Deyirlər indi də bütün ata mülkündən, kəndlə-rindən əl çəkirsən, nə üçün belə ələyirsən, Banu bəyim? Çarın özü bizi tanıyır. Nə üçün bizi onun gözündən salırsan? Nə üçün xan babala-rımızın şərəfini gədə-güdənin ayaqları altına atırsan? Banu bəyim! Əmi qızı! İndiyə qədər nə olub-olub. Daha bəsdir boş xəyallara uyub, özünü də, bizi də cümlə-əyan içində bədnam elədin. Axı, nə işin var sənın siyasətlə, niyə "xalq, xalq" deyib vardan-yoxdan çıxırsan?

X u r ş i d b a n u. Mən öz elədiklərimdən peşman deyiləm. Əgər, mən dünyaya ikinci dəfə gəlsəydim, yenə də bu yolu tutardım.

H i d a y ə t x a n. Bu sənın qəti sözüdür?

X u r ş i d b a n u. Qəti!

H i d a y ə t x a n (*qalxır*). Qoy bir olan Allah bilsin ki, mən səni düşdüyn burulğandan çəkib çıxarmaq istəyirdim. Amma sən buna razı olmadın!

X u r ş i d b a n u. Əgər, sən insanları burulğanlardan çıxarmaq haqqında düşünseydin, Arazın o tayında boğulan azərbaycanlılar bir dəfə də olsa, yadına düşərdi!

Daşdemir gəlir.

D a ş d ə m i r. Sizə məktub var, Banu bəyim. (*Məktubu verib çıxır*)

H i d a y ə t x a n. Heyf səndən, Banu bəyim! Əlvida! (*Dərindən nəfəs alaraq çıxır*)

Xurşidbanu məktubu həyəcanla açıb baxır. Mavi projektorun işığı onun baxdığı sənədə nə isə yazan knyaz Xasayın üzərinə düşür və o yazdıqca səsini eşidir: "Beləliklə, hər şey məhv olub getdi, Banu bəyim. İndi məni bu uzaq yerə sürgün ələyiblər. Bu tilsimin sonu görünür. Mən daha sürünmək istəmirəm, Banu bəyim. Zənn edirəm ki, buna sən də razı olmazdın. Əlvida, Banu bəyim. Heç olmasa, sən möhkəm dayan, Banu bəyim!" Məktubu zərflə qoyaraq, qalxıb tapançanı götürüb ürəyinə dirəyir və atəş açılanda knyazın üzərinə düşən işıq sönür. Xurşidbanu dəhşətlə qışqırır.

Xurşidbanu. Knyaz!

Mirzə Ruhullah heyecanla daxil olur.

Mirzə Ruhullah. Knyaz burada yoxdur, Banu bəyim.

Xurşidbanu (*özünə gələrək*). O nə güllə idi, Mirzə?

Mirzə Ruhullah. Hidayət xan tapança ilə sağsağana güllə atırdı.

Xurşidbanu. Vurdu?

Mirzə Ruhullah. Vurdu!

Xurşidbanu. Niyə vururdu? Axı, deyirlər o xeyir xəbər gətirən quşdur.

Mirzə Ruhullah. Onlar bu dünyaya xeyir xəbərləri vurmaq üçün gəliblər, Banu bəyim!

Xurşidbanu. Mirzə, zəhmət olmasa, Daşdəmirlə Bəyimi bura göndər.

Mirzə Ruhullah çıxır. Musiqi. Daşdəmirlə Bəyim gəlirlər.

Xurşidbanu. Üç ildən artıqdır ki, siz mənim sarayımda xidmət edirsiniz. O da mənə məlumdur ki, bir-birinizi istəyirsiniz. İndi daha vaxtdır ki, özünü aile qurasınız. Mən bu gündən sizi azad edirəm. (*Stolun yeşiyindən iki pul kisəsi çıxarıb, hərəsinə birini verir*)

Bəyim. Oy, Banu bəyim, mən ölənəcən sizə xidmət etmək istəyirəm.

Xurşidbanu. Daha mənə xidmətçi lazım deyil, Bəyim. Gedin ləyaqətlə yaşayın. (*Həyəcanla*) Gedin kəndlilərə deyın ki, onlar daha mənə vergi verməyəcəklər. Daha xan qızı Xurşidbanunun kəndi, torpağı yoxdur! Deyin ki, mən Xurşidbanu Natəvan bu əzablı yolları onlarla birlikdə gedəcəm! Onu da deyın ki, bu uçurumlu yolların sonunda bizi öz milli birliyini, azadlığını tapmış azad Azərbaycan gözləyir!

Musiqi.

Pərdə

1978

İLYAS ƏFƏNDİYEV
SEÇİLMİŞ ƏSƏRLƏRİ

ÜÇ CİLDDƏ

II CİLD

“AVRASİYA PRESS”

BAKI-2005

Buraxılışa məsul:

Umud Rəhimoğlu

Texniki redaktor:

Mübariz Pirişev

Kompyuter səhifələyicisi:

Allahverdi Kərimov

Korrektor:

Tofiq Bayramov

Yığılmağa verilib 25.09.2004. Çapa imzalamb 24.03.2005.
Formatı 60x90 $\frac{1}{16}$. Fiziki çap vərəqi 21. Ofset çap üsulu.
Tirajı 25000. Sifariş 56.

Kitab "PROMAT" mətbəəsində çap olunmuşdur.